

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури
(назва)

**Соціально – педагогічні засади застосування
арт-терапії у закладах дошкільної освіти**

Кваліфікаційна робота здобувача

освітнього ступеня «магістратура»
(бакалавр, магістр)

спеціальності 231 Соціальна робота
(шифр і назва спеціальності (спеціалізація, предметної спеціальності))

освітньої програми Соціальна робота.
Соціальна педагогіка
(назва освітньої програми)

Брусановська Анастасія Романівна
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник кандидат педагогічних наук,

доцент Фурдуй Світлана Борисівна
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент доктор педагогічних наук,

професор Рашидов С.Ф.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засідання кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та фізичної культури
(за наявності випускової кафедри)

Протокол № 5 від «09» січня 2020 р.

Завідувач кафедри

(підпис) доц. Фурдуй С.Б.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«09» січня 2020 р.

Оцінка 93
(за стобальною шкалою)

відмінно
(за традиційною шкалою)

Підпис ЕК

(підпис) проф. Бриндіков Ю.Л.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АРТ-ТЕРАПІЇ ТА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ.....	9
1.1. Конструктивні підходи визначення арт-терапії.....	9
1.2. Особливості арт-терапевтичних технологій.....	13
1.3. Соціально-педагогічне забезпечення освітнього процесу у дошкільних установах.....	23
Висновки до 1 розділу	36
РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	37
2.1. Структурованість арт-терапії засобами соціально-педагогічної роботи .	37
2.2. Соціально-педагогічні умови з дітьми дошкільного віку до занять з арт-терапії	52
2.3. Аналіз зарубіжного досвіду впровадження арт-терапії у дошкільних освітніх закладах	55
Висновки до 2 розділу	68
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОГРАМИ ПО АРТ-ТЕРАПІЇ «АРТ-ГАРМОНІЯ» З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	69
3.1. Діагностика емоційної сфери дошкільників в умовах закладах дошкільної освіти	69
3.2. Структура експериментальної програми по арт-терапії «Арт-гармонія» як засобу корекції емоційної сфери у дітей дошкільного віку	72
3.3. Аналіз ефективності впровадженої експериментальної програми «Арт-гармонія»	85
Висновки до 3 розділу	89
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ВСТУП

Зміни в різних сферах життя соціуму: суспільно-політичній, науково-технічній, духовній, культурній та ін. під впливом нових суспільних умов – становлення України як незалежної держави, її входження до світових організацій, розширення міжнародних зв'язків, зміна політичної системи, демократизація суспільства, стрімкий науково-технічний прогрес породжують нові технології подолання недоліків у розвитку, що виникають під час здійснення соціального розвитку та виховання дітей.

Актуальність дослідження. Розвиток дошкільної освіти та виховання дошкільників регламентовано Конституцією України, Законом України «Про освіту». Одним з новітніх напрямків, що використовуються у педагогічній практиці дошкільних організацій, вважається арт-терапія. В даний час поняття «арт-терапія» має кілька значень: розглядається як сукупність видів мистецтва, використовуваних в лікуванні і корекції; як комплекс арт-терапевтичних методик; як напрямок психотерапевтичної і психокорекційної практики; як метод арт-терапія використовується як самостійно, так і в поєднанні з медичними, педагогічними засобами.

Арт-терапія являє собою методику лікування і розвитку людини за допомогою художньої творчості і вважається одним з найбільш м'яких, але ефективних методів, використовуваних в роботі психологами та педагогами. В широкому розумінні арт-терапія включає в собі: ізотерапію, бібліотерапію, музикотерапію, вокалотерапію, кінезітерапію. Різновиди арттерапії надають можливість самовираження, самопізнання і дозволяють особистості піднятися на вищий щабель свого розвитку.

Сьогодні арт-терапія активно використовується в розвитку і підготовці дитини до сучасного життя в родині, в дитячому саду і в школі. В освітньому процесі вона виконує наступні функції: виховну, корекційну, психотерапевтичну, діагностичну, розвиваючу і вирішує наступні завдання:

розвивати пізнавальні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, образно-логічне мислення, просторову уяву), процеси саморегуляції; розвивати сенсорно-перцептивну сферу, творчий потенціал, формувати комунікативні навички; тренувати дрібну моторику рук; гармонізувати психоемоційний стан; формувати установку на позитивне ставлення до себе.

Досвід використання арттерапії у своїй професійній діяльності описаний українськими педагогами: А. Капська, В. Андрущенко, В. Тарасун, І. Омельченко, Л. Федорович, Н. Денисенко, О. Кондрицька, О. Кононко, І. Ликова, О. Міхеєнко та іншими.

Арт-терапія не має ні обмежень, ні протипоказань, будучи безпечним методом зняття напруги. Завданнями арт-терапії для дітей дошкільного віку є наступні: формувати уявлення про себе; вивчати і висловлювати свої почуття і емоції, акцентувати увагу людини на його відчуттях і почуттях; зняти психоемоційне напруження; розвивати пізнавальний інтерес; допомогти людині знайти соціально прийнятний вихід, як позитивним, так і негативним, почуттям.

Найбільш популярними і часто використовуваними підвидами арт-терапії в даний час є: ігрова терапія, ізотерапія, лялькова терапія, казкотерапія, пісочна терапія. Гра покликана допомогти дитині накопичити душевний матеріал, сформувані і уточнити уявлення про життєво важливих діях, вчинках, цінностях. Виділяють два способи перетворення звичайної ігротерапії в казкову: «переписування» існуючої інструкції до гри в формі казки; гра придумується до казки. Залежно від цілей роботи і проблем вихованця, підбираються казки і на основі їх сюжету придумуються гри. Казкова гра, особливо розіграна в пісочниці або за допомогою ляльок, допоможе дітям усвідомити причини своєї поведінки і зрозуміти свої сильні та слабкі сторони. Гра з піском – одна з форм природної активності дитини. Саме тому можна використовувати пісочницю, проводячи корекційні, розвиваючі і навчальні заняття. Будує карти з піску, придумуючи різні

історії, в найбільш органічною для дитини формі передаються знання і життєвий досвід.

Всі ці та інші види арт-терапії можуть бути використані в роботі з дошкільнятами, оскільки через гру, казку найбільш успішно проходить розвиток творчих здібностей дитини, розуміння власних почуттів і переживань, підвищується самооцінка, відбувається успішна адаптація дитини у соціумі та успішна її соціалізація.

Незважаючи на те, що існує певна кількість досліджень присвячених вивченню використання методів арт-терапії у дошкільних закладах освіти, нами не було знайдено комплексного аналізу соціально-педагогічних засад застосування арт-терапії у дошкільних освітніх закладах. Саме це й зумовило вибір напрямку дослідження та робить обрану нами тему *«Соціально-педагогічні засади застосування арт-терапії у дошкільних освітніх закладах»* актуальною.

Мета дослідження – теоретично дослідити та визначити ефективність соціально-педагогічних засад застосування арт-терапії у дошкільних освітніх закладах.

Об'єкт дослідження – застосування арт-терапії у соціально-педагогічному процесі дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – арт-терапевтичні техніки як соціально-педагогічний засіб впливу на соціальний розвиток дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження. Використання технологій соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності в контексті підтримки впровадження арт-терапії дають можливість створити сприятливі та позитивні умови для розвитку дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1) Визначити змістовне наповнення різновидів арт-терапевтичних технологій;

- 2) Розкрити соціально-педагогічні ресурси арт-терапії під час розвитку дітей дошкільного віку;
- 3) Визначити ефективність соціально-педагогічних умов дітей дошкільного віку щодо використання арт-терапії у соціальному розвитку;
- 4) Вивчити аналіз зарубіжного досвіду впровадження арт-терапії у педагогічну систему дошкільних освітніх закладах;
- 5) Розробити та перевірити експериментальну програму по арт-терапії «Арт-гармонія» як засобу корекції емоційної сфери у дітей дошкільного віку;
- 6) Провести аналіз ефективності впровадженої програми.

Методи дослідження які нами були застосовані в процесі роботи наступні: анкетування, бесіда, спостереження, педагогічний експеримент, синтез педагогічних фактів, порівняння.

Методологічною основою дослідження є концептуальні положення педагогіки, соціології, соціальної педагогіки про особливості соціально-педагогічної діяльності з метою впровадження арт-терапевтичних методів навчання й виховання дітей дошкільного віку.

Експериментальна база дослідження: респондентами виступили діти дошкільного віку у кількості 60 осіб на базі ЗАО «Дельфінятко» м. Ізмаїл.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у розширенні наукових уявлень про засоби реалізації арт-терапевтичних технологій при соціальному розвитку дітей дошкільного віку.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідницької роботи відображено у наукових статтях та у доповідях на конференціях, з них опубліковані статті:

- Робота соціального педагога засобами арт-терапії у дошкільних освітніх закладах // Науковий збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасний рух науки»: Зб. наук. праць, Дніпро. 2018. С. 164-167.

- Арт-терапія. Актуальність її використання в дошкільних закладах Науковий збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії»: Зб. наук. праць, Переяслав-Хмельницький. 2019. С. 75-78.

Структура роботи: вступ, основна частина, що складається з трьох розділів, висновки за розділами, загальні висновки, список використаних джерел у кількості 52 найменувань, та 4 додатків. Основний зміст роботи викладено на 90 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АРТ-ТЕРАПІЇ ТА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ

1.1. Конструктивні підходи визначення арт-терапії

Арт-терапія – це метод розвитку та зміни свідомих і несвідомих сторін психіки особистості за допомогою різних форм і видів мистецтва. Даний метод побудований на використанні мистецтва як символічної діяльності. Основною метою є гармонізація внутрішнього стану людини, відновлення здатності людини знаходити оптимальне, що сприяє активному продовженню життя і стану рівноваги. До теперішнього часу дослідники соціальних, педагогічних і психологічних проблем дітей накопичили значний науковий матеріал, узагальнення якого дозволяє зробити конкретний аналіз використання арт-терапії в роботі з дітьми. Застосування видів арт-терапії розкривається в роботах таких дослідників, як от: А. Чуприков, В. Дореньський, М. Задесенець, О. Браусенка-Кузнєцов, О. Вознесенська, О. Кондрицька, Ю. Гундერთайло та інших вчених. Велика частина дослідників, що займаються терапією в Америці продовжує працювати, виходячи з фрейдовських або юнговських концепцій.

Однак багато фахівців у цій галузі відчують великий вплив з боку гуманістичної психології і приходять до висновку, що гуманістичні теорії особистості представляють більш підходящу основу для їх роботи, ніж психоаналітична теорія. З точки зору представників гуманістичного спрямування, зокрема на думку Н. Денисенко (Денисенко, 2005, 13), «корекційні можливості арт-терапії пов'язані з наданням людині практично необмежених можливостей для самовираження і самореалізації в продуктах творчості, затвердженням і пізнанням свого «Я».

Для теоретичного осмислення арт-терапії та вирішення практичних завдань виховної роботи потрібно конкретизація її термінологічного

визначення. Дати вичерпне визначення арт-терапії досить важко, тому що воно в певній мірі залежить від теоретичних уявлень і області практичної діяльності фахівця, від характерних для тієї чи іншої країни моделей арт-терапії та ступеня їх розробленості.

Ми пропонуємо кваліфікувати дане визначення наступним чином: арт-терапія – це метод розвитку та корекції сторін особистості за допомогою різних видів мистецтва. «Арт-терапія використовується при вирішенні специфічних завдань, пов'язаних з психокорекцією, лікуванням психосоматичних захворювань, емоційним вихованням, врегулюванням конфліктів. За допомогою лікування мистецтвом, на думку В. Доренського (Доренський, 2009), можна зміцнювати особисту ідентичність, удосконалювати навички прийняття рішень, розслабитися, виплеснути безпечним чином негативні думки і почуття, реалізувати свою здатність до творчості». Спонтанне вираження своїх емоцій, почуттів, щирість, сам процес творчості, а не оцінка професіоналізму художника або музиканта аудиторією – ось що є важливим в арт-терапії. Для методів арт-терапії характерно те, що в центрі уваги знаходиться не стільки твір мистецтва (продукт творчості), скільки конкретна і унікальна особистість автора з її потребами, мотивами, цінностями і стереотипами. При цьому розглядаються процеси взаємодії особистості з твором мистецтва (з творчою продукцією) в усьому їх якісному різноманітті.

Арт-терапія повинна базуватися на принципах «не нашкодити», «допомагати», «розвивати» і може застосовуватися в роботі з різними групами дітей. Таким чином, це ефективна методика в роботі вихователя установи дошкільної освіти, соціального педагога, логопеда, педагога-дефектолога. Психіка дитини дуже ранима і вимагає дбайливого до себе ставлення.

Як вказує О. Конопко (Конопко, 2008), дитина тільки починає пізнавати саму себе, інших людей і світ навколо, причому часто стикається з

серйозними труднощами: в сім'ї, в дитячому саду, в школі. Дорослі хочуть допомогти дитині, але часто не знають, як правильно і без травм для психіки це зробити. Пояснення, переконання і моралі не допомагають, а сама дитина не може пояснити, що з нею відбувається: наприклад, чому вона не хоче йти в дитячий сад або чого вона боїться в темряві. Якраз в таких випадках і може допомогти арт-терапія.

Можна сказати, що арт-терапія будується на вірі в творчу основу людини. Вона не ставить собі за мету зробити дитину художником або музикантом, спрямована в першу чергу на вирішення соціально-психологічних проблем.

При терапії образотворчим мистецтвом також не важливий результат, кінцевий «продукт», тому дитина може отримувати більше задоволення від самого процесу малювання. Техніки і прийоми арт-терапії теж представляють великий спектр для творчості дитини і часто є нетрадиційними: пальчикова живопис, малювання на камінцях, на піску і так далі. Дитина може самостійно вибрати матеріал, виконувати завдання на довільну тему. Важливо, що для занять арт-терапією не потрібно спеціальної підготовки. Позитивний терапевтичний ефект занять багато в чому обумовлений позитивними емоціями від враження дитини про свої роботи.

В даний час, на думку Ю. Гундертайло (Гундертайло, 2006), існує необхідність побудови єдиної системи арт-терапевтичної роботи в дошкільних установах, при якій враховувався б контингент дітей, на яких спрямований арт-терапевтичний вплив і рівень їх психологічного здоров'я .

Виділяють три рівні психологічного здоров'я дітей молодшого віку:

- креативний рівень (дитина – творець) – ідеальний рівень, що виражає досконалу ступінь психологічного здоров'я дитини. Це діти, щасливо отримали в спадок здорову генетику, здорових в психологічному плані батьків, хороше розвиваюче середовище. Таким дітям практично не потрібна

корекційна допомога, вони стійко адаптовані. Таких дітей близько 5-7% в дитячому колективі.

- адаптивний рівень – середній рівень психологічного здоров'я. В цілому, це адекватні діти, але проявляють ознаки дезадаптації. Такі діти мають підвищену тривожність, конформністю. Це група відносного ризику, що становить близько 80% дітей. Таким дітям рекомендується корекційна допомога.

- асимілятивно-аккомодативний рівень – низький рівень психологічного здоров'я. Діти не здатні до гармонійної взаємодії з оточуючими, не володіють системою і механізмами захисту. До цієї категорії відносяться низкоадаптивні діти, «зручні тихі» і гіпервідповідальні діти. Їх прихована дезадаптація часто призводить до соматичних порушень. Цим дітям необхідна глибока індивідуальна корекційна робота.

У зв'язку з цим, як вказує І. Ликова (Ликова, 2007, 12), всі види арт-терапії «можуть бути використані як засіб корекції психологічного здоров'я таких дітей».

Використання арт-терапевтичних методик, і зокрема музикотерапії, в роботі з дітьми молодшого віку в умовах дошкільних установ, розглядається як досить ефективний засіб впливу на дошкільників в розвитку особистості, в корекції емоційної і поведінкової функцій (Беленька, 2015, с. 25).

Отже, арт-терапія розвиває творчі можливості. Методика арт-терапії дозволяє дитині мобілізувати латентні творчі сили і спостерігати досить хороші результати своєї діяльності навіть в тих сферах, в яких вона, можливо, не має великих здібностей (наприклад, в образотворчому мистецтві, в співі, в танці). Під час занять арт-терапією дитина може відкрити в собі невідомі раніше таланти. Це обумовлено тим, що заняття арт-терапією суттєво відрізняються від навчальних занять музикою, танцями, малюванням. Наприклад, при танцювальній терапії дитина вчиться пізнавати своє тіло, доволно відчувати свої рухи, а не розучує окремі елементи танцю.

1.2. Особливості арт-терапевтичних технологій

В даний час в арт-терапії досить широко використовуються різні прикладні види мистецтва, що призвело до створення казкотерапії, музикотерапії, лялькотерапії, терапії за допомогою образотворчого мистецтва, танцювальної терапії, маскотерапії, пісочної терапії, глинотерапії, фототерапії, кольоротерапії та ін. Також до арт-терапії відносять вишивкотерапію, ліпку, моделювання з папером, фарбами, каменем, різьблення по дереву, карбування, мозаїку, вітражі, вироби з хутра та тканин, плетіння, шиття, випалювання.

Ці арт-терапевтичні методи, на думку О. Міхеєнко (Міхеєнко, 2010), мають свої відмінності і особливості, що визначаються як жанровою приналежністю до певного виду мистецтва, так і спрямованістю технологій психо-коррекційного лікувального застосування. Дуже продуктивною формою є ігротерапія. Вона використовується для корекції розбалансованою комунікативної, опорно-рухової або емоційно-вольової сфери дитини.

В процесі гри дитина підкоряється правилам, а значить, добровільно протистоїть безпосереднім імпульсам. У дитини формується уява. Гра може служити для розкриття і лікування спотворень в розвитку дитини. Вона дозволяє показати підсвідомі процеси і дає можливість педагогу побачити, з чим в грі асоціюється у дитини травма, досвід минулого, проблема, що заважає йому нормально жити. До ігротерапії належать сюжетно-рольові ігри, ляльковий кружок, будівельні ігри, пізнавальні ігри, що сполучаються з іншими видами мистецтва: гри-танці, ігри-театралізації, музичні ігрові імпровізації. За твердженням І. Омельченко (Омельченко, 2011), ефективною формою є казкотерапія, яка допомагає зняти накопичене психічне напруження.

За допомогою казкотерапії можна також працювати з тими, хто відчуває ті чи інші емоційні, поведінкові, соціальні труднощі (наприклад, з агресивними, сором'язливими дітьми). Казки взагалі – це дивовижний жанр. Класики психології неодноразово зверталися до аналізу казок (К. Юнг, Е. Берн).

Цей вид арт-терапії більш прийнятний для роботи зі старшими дошкільниками та молодшими школярами, які мають проблеми в розвитку. Потенціал казки набагато багатше її художньо-образної значимості. Як зазначено В. Доренським, «в арт-терапевтичній практиці можна використовувати як народні або відомі авторські казки (Г. Андерсена, К. Льюїса, Є. Шварца), так і спеціально складені для арт-терапії» (Доренський, 2009, с. 61).

Авторські казки складаються з проблем, характерних для тих дітей, з якими працює педагог-арт-терапевт. Іноді казка пишеться для конкретної дитини. На думку О. Кондрицької (Кондрицька, 2009), педагог може скласти історію, в якій головний герой і його ситуація аналогічні тим, з якими дитина зустрічалася в житті. Завдання дорослого – через казкові події показати дитині, як можна вийти зі складної ситуації, запропонувати альтернативні моделі поведінки, знайти позитивний сенс в тому, що відбувається. М. Задесенець (Задесенець, 2018) пропонує анонсувати дитині казку як його особисту; казки повинні містити спеціально закладаються «зачіпки» для клієнта або групи дітей; актуальна проблема представляється в казці в метафоричній формі і, як правило, приписана значущому герою – принцесі, королю.

Сюжети казок, створених спеціально для арт-терапії, обов'язково повинні містити можливості для зміни героїв казки, а також ситуації вибору, що вимагають відповідального рішення.

Лялькотерапія – використання лялькової драматизації. Її завданнями є збагачення емоційних ресурсів, комунікативних можливостей, виховання

здатності адекватно реагувати на виникнення несприятливих ситуацій. Дорослі розігрують виставу лялькового театру, в якому вводять конфліктні і значущі для дитини ситуації, пропонуючи йому як би з боку оцінити їх. В процесі лялькотерапії створюється певний творчий інтерес у дитини, який збагачує його життя. Як вказує О. Вознесенська (Вознесенська, 2005), постановка казки – завжди свято для її учасників. Якщо її вміло організувати, вона допоможе в корекції і терапії навіть найскладніших проблем.

Терапевтичний груповий процес, заснований на драматичній імпровізації, називається класичною психодрамою, або драматерапією. Основоположник психодрами Я. Морено використовував драматичні твори для вивчення особистісних проблем, страхів, мрій і фантазій. За допомогою психодрами створюються рольові ігри, що будуються за принципом «тут і тепер». На відміну від театру, як вказує Ю. Гундერთайло (Гундერთайло, 2006, с. 23), в психодрамі учасник «виконує роль в імпровізаційному поданні та експериментує з тими значимими для нього соціальними ролями, які він грає в реальному житті».

Театралізація як форма арт-терапевтичних занять дає можливість арт-терапевту краще пізнати дітей – учасників терапевтичної сесії, вчить їх самостійності, сприяє інтегруванню в групі, допомагає навчитися спонтанному вираженню своїх почуттів і дає можливість вивчити самого себе. За допомогою музичної терапії (спів, гра на музичних інструментах, ритмічна декламація, сеанси музичної релаксації) можна домогтися поліпшення загального стану дитини з соматичними та психічними відхиленнями.

На думку вченого В. Доренського (Доренський, 2009, с. 61), «Музикотерапія – вільне фантазування, пробудження відчуття прекрасного, уяви, прояв емоцій, зняття напруги за допомогою музики, спроба невербального спілкування з групою, вироблення вміння слухати інших».

В танцювальній терапії використовуються спонтанні рухи з метою більш глибокого пізнання власного тіла. Важливим для танцювальної терапії є зв'язок рухів з свідомістю. Танцювальна терапія широко застосовується з метою формування у дітей здатності до вираження сильних емоцій, підвищення самооцінки. Танець, за визначенням І. Бабій (Бабій, 2014), є базовим навиком комунікації, він також є цінним засобом терапії і може використовуватися для поліпшення емоційного, розумового, суспільного і фізичного здоров'я.

Терапія образотворчим мистецтвом – корекція стану дитини за допомогою образотворчої діяльності. Говорячи про арт-терапію, найчастіше мають на увазі саме образотворче мистецтво. Картини, написані олійними або акварельними фарбами, малюнки олівцями, крейдою, фломастерами, складання колажів - все це терапія образотворчим мистецтвом.

Даний вид арт-терапії допомагає «випустити на свободу» завжди придушують почуття, а також дозволяє дитині зосередитися на своєму внутрішньому світі.

І. Богданова (Богданова, 2008, с. 34), «терапія образотворчим мистецтвом дає позитивні результати в роботі з дітьми з різними проблемами – затримкою психічного розвитку, мовними труднощами, порушенням слуху, при аутизмі, де вербальний контакт утруднений».

Переживання дітей, зафіксовані в образотворчій продукції, легко доступні для сприйняття та аналізу. Можна рекомендувати дитині завдання на певну тему при роботі з заданим матеріалом: малюнки, ліплення, аплікація, орігамі. Педагог пропонує дітям завдання на довільну тему з самостійним вибором матеріалу. Як один з варіантів В. Шахрай (Шахрай, 2006) рекомендує використання вже існуючих творів мистецтва (картини, скульптури, календарі, ілюстрації) для їх аналізу та інтерпретації.

На думку М. Задесенець (Задесенець, 2018, с. 26), «досить поширеним видом арт-терапії зараз є пісочна терапія. Гра з піском – це природна і

доступна для кожної дитини форма діяльності. За допомогою вправ з піском у дитини розвивається здатність до самовираження і творчого сприйняття світу».

Пісочна терапія допомагає розвивати у дітей пам'ять, увагу і просторову уяву. Створюючи свій неповторний світ на піску за допомогою різноманітних фігурок, дитина передає всі свої фантазії і переживання. Пісочна терапія – одна з технік, яка дозволяє розкрити індивідуальність кожної дитини. Програючи ситуації, які дитину хвилюють, за допомогою іграшкових фігурок на піску, створюючи картину власного світу з піску, дитина звільняється від напруги (Богданова, 2008). У той же час вона набуває досвід символічного дозволу безлічі життєвих ситуацій.

Ефективною формою є бібліотерапія, яка допомагає зняти накопичене психічне напруження, формувати адекватний рівень самооцінки. Бібліотерапія – лікувальне використання книг, газет, спеціально підібраних текстів і інших друкованих матеріалів по відношенню до окремої людини або групи людей.

Таким чином, види арт-терапії дозволяють дітям розкріпачити уяву, опанувати цінностями культури і виробити певні навички спілкування і взаємодії в середовищі дорослих і однолітків (Погосова, 2002).

Отже, на думку Т. Іллященко (Іллященко, 2019, с. 25), та як було вказано вище, «оскільки арт-терапія забезпечується впливом засобами мистецтва, то її систематизації ґрунтуються, перш за все, на специфіці видів мистецтва (музика – музикотерапія; образотворче мистецтво – терапія образотворчим мистецтвом; театр; література, книга – бібліотерапія; танець, рух – кінезотерапія)» .

Музикотерапія (МТ) – це вид арт-терапії, де музика використовується в лікувальних або корекційних цілях. В даний час музикотерапія є цілим психокорекційним напрямом (в медицині і психології), який має у своїй основі два аспекти впливу: психосоматичний (в процесі якого здійснюється

лікувальний вплив на функції організму) і психотерапевтичний (в процесі якого з допомогою музики здійснюється корекція відхилень в особистісному розвитку, психоемоційному стані). Саме катарсичний (очищаючий) вплив музики дозволяє використовувати її в такій якості в корекційній роботі з дітьми, що мають проблеми в розвитку (Калшед, 2001).

Музика може проникати в організм дітей не тільки через органи слуху, але і через шкіру. Виявлено, що музика – це потік звукових хвиль, і шкіра сприймає її в широкому діапазоні. Звукові сигнали потрапляють на резонансну частоту, яка відповідає фізичним характеристикам того чи іншого органу, і надають стимулюючу дію на нього. За спостереженнями вчених і лікарів вібрації музичних звуків активізують вегетативні механізми вищої нервової діяльності дітей. В першу чергу музикотерапія дозволяє домогтися успіхів у лікуванні різного роду психічних розладів: психозів (в поєднанні з психотропними засобами), депресивних станів (Бабій, 2014). Добре вона допомагає і в терапії багатьох психосоматичних захворювань. В останні роки прийшло розуміння того, що музикотерапія – це міждисциплінарна наука, що виникла на стику багатьох областей, основними з яких є психологія, педагогіка, фізіологія, медицина і мистецтвознавство.

У багатьох дослідженнях з музикотерапії (В. І. Петрушин, В. С. Шушарджан, Е. В. Назайкинський, О. П. Радинова), зокрема О. Сорока, наголошує, що «в якості проявів лікувального та корекційного впливу цього виду арт-терапії виділяються наступні:

- регулювання психовегетативних процесів, фізіологічних функцій організму;
- катарсис, регуляція психоемоційного стану;
- підвищення соціальної активності, придбання нових засобів емоційної експресії;
- полегшення засвоєння нових позитивних установок і форм поведінки, корекція комунікативної функції;

- активізація творчих проявів» (Сорока, 2018, 18).

Позитивний ефект в терапевтичній та корекційній роботі забезпечується вокалотерапією. В процесі вокалотерапії відбувається стимуляція роботи внутрішніх органів за рахунок активних рухів грудної клітки, діафрагми і м'язів черевного преса.

Корекційний вплив забезпечується і в процесі «навчання основам ніжнереберно-діафрагмального дихання, як найбільш фізіологічного», яке сприятливо впливає на загальний стан організму людини.

Методика І. Богданова (Богданова, 2008) показує, що в зміст занять має включатися виконання пісень життєстверджуючого характеру.

Крім вокалотерапії, активна музикотерапія може виражатися в формі танцетерапії, хореотерапії, корекційної ритміки, психогімнастики. Ці види музично-рухової терапії засновані на єдності музики і руху, на активній руховій діяльності дитини під музику і в останні роки все частіше розглядаються як складові цілого самостійного напрямку – кінезотерапії.

Кінезотерапія це музично-пластичне мистецтво, що відображає життя в рухових образах. Танцетерапія заснована на вираженні пластикою тіла певних почуттів і переживань. В якості головного засобу вираження цих станів в танці є пантоміма, жести, які становлять особливу виразну мову, що передає внутрішній стан людини. Завдяки своєрідності мови танець здатний з психоемоційної сфери людини несвідомо витягувати пригнічені потяги, бажання і конфлікти людини і робити їх доступними для усвідомлення і регуляції психомоторного стану.

Позитивний ефект використання танцетерапії, рухових ритмічних вправ в корекції психоемоційних станів та інших порушень підтверджується рядом авторів (В. Бехтерєв, Г. Волкова, Е. Назайкинський та ін.). В основі застосування танцетерапії знімається м'язове й емоційне напруження, яке з'явилося в результаті стресу. Корекційна ритміка – це вид активної музичної

терапії і кінезотерапії, в основі якої лежить синтез музико-ритмо-рухового впливу.

Прояв ритму лежить в основі багатьох напрямків використання ритміки. Ритм виступає як універсальна космічна категорія. Відчуття ритму в своїй основі має активну природу, завжди супроводжується моторними реакціями.

На думку О. Вознесенської (Вознесенська, 2005, с. 5), «інтеграційна музикотерапія (ІМ) – синтез музичного та зорового сприйняття: музикокольоротерапія (сприйняття музики в поєднанні з кольором), музикотерапія образотворчим мистецтвом (сприйняття творів образотворчого мистецтва, картин природи, а також «зображення» музики в малюнку)».

Музичне сприйняття в поєднанні з активізацією зорових образів справляє надзвичайно сильний психотерапевтичний вплив на дитину, допомагає їй вийти з конфліктної ситуацій, а також травмуючих її переживань і побачити красу навколишнього світу.

Імаготерапія (від лат *imago* – образ) займає особливе місце серед видів арт-терапії.

За визначенням І. Кондрицької, «імаготерапія має різні підвиди: лялькотерапія, образно-рольова драмотерапія, психодрама. Дані види арт-терапії активно використовують у своїй роботі дефектологи, психологи, музичні керівники» (Кондрицька, 2005, с. 191).

Лялькотерапія використовується в роботі з дітьми та заснована на ідентифікації з образом улюбленого героя (казки, мультфільму, іграшки). Використовується дана методика при різних порушеннях поведінки, страху, труднощі у розвитку комунікативної сфери. Технологія проведення лялькотерапії полягає в тому, що з дорогим для дитини персонажем розігрується по ролям в «режисерській грі» історія, пов'язана з травмуючою

її ситуацією. Необхідно в ході гри добитися того, щоб інсценування розповіді захопило дитини і вона, співчуваючи герою, ідентифікується з ним.

У груповій формі імаготерапії – образно-рольова драмотерапія (розігрування за ролями і драматизації сюжету), де здійснюється «реконструкція поведінкової реакції». Роль – «лікувального образу» – підбирається з урахуванням індивідуальних, конструктивних форм спілкування (Підлипишина, 2009).

Одним з найбільш поширених видів арт-терапії є терапія образотворчим мистецтвом (малюнок, ліплення) – лікувальний вплив, корекція за допомогою образотворчої діяльності (Пальчевський, 2005).

Терапія образотворчим мистецтвом широко використовується в психокорекційній практиці як в різних областях медицини: психіатрії, терапії, так і в медичній та спеціальній психології. Застосування терапії за допомогою образотворчого мистецтва в медицині обумовлено лікувально-реабілітаційними завданнями, а в психології – в більшій мірі корекційно – профілактичними. Терапія образотворчим мистецтвом дає позитивні результати в роботі з дітьми з різними проблемами – затримкою психічного розвитку, мовними труднощами, порушенням слуху, розумовою відсталістю, при аутизмі, де вербальний контакт утруднений. У багатьох випадках малюнкова терапія виконує психотерапевтичну функцію, допомагаючи дитині впоратися зі своїми психологічними проблемами.

В останні роки з'явилася самостійна методика, що відноситься до казкотерапії, в основі якої також лежить психокорекція засобами літературного твору – казки. Ефективність використання казкотерапії в період дитинства забезпечується специфікою діяльності дитини в цьому віці, а також привабливою силою літературного жанру, що дозволяє вільно мріяти і фантазувати (Кондрицька, 2005).

В основі створення продуктів діяльності в процесі арт-терапії лежить система мотивів, де основним є:

- вираз суб'єктом своїх почуттів, переживань у зовнішній формі;
- прагнення зрозуміти і розібратися в тому, що відбувається в своєму внутрішньому світі;
- задоволення потреби в спілкуванні з іншими людьми через продукт своєї діяльності;
- пізнання навколишнього світу через символізації його в особливій формі, конструювання світу (у вигляді малюнків, історій, казок, виробів).

Різні види арт-терапії надають можливість самовираження, самопізнання і дозволяють особистості піднятися на вищий щабель свого розвитку (Сорока, 2008).

Історія арт-терапії тісно взаємодіє з іншими областями наукового знання.

По-перше, з естетикою, культурологією, музикознавством. Знання в цій галузі дають уявлення про закономірності розвитку музичного мистецтва, його місце в соціальному, духовному житті людини й забезпечують розуміння суті виховної, пізнавальної, регулятивної і інших функцій мистецтва. Без цієї основи можна усвідомити можливості та особливості коригуючої і катарсичної функцій.

По-друге, з фізіологією, невропатологією, психіатрією та іншими клінічними дисциплінами допомагає зрозуміти особливості вищої нервової діяльності, закономірності фізіологічних процесів (Швайка, 2017).

У вирішенні багатьох питань арт-терапія спирається на загальну, вікову і спеціальну психологію. Знання закономірностей генезису психіки дітей і особливостей психічного розвитку дітей з проблемами допомагають розробити діагностичні підходи музичного виховання, здійснити процес навчання, виховання і корекції за допомогою музики і рухів (Богуш, 2006).

Арт-терапія підпорядковується закономірностям загальної спеціальної педагогіки, використовуючи її дидактичні принципи в навчанні і вихованні засобами музики (Підлипишина, 2009).

Інтегративні процеси, що відбуваються в різних областях знань, зокрема в медицині, а також в мистецтві і освіті зумовлюють взаємозв'язок музичного, пластичного, танцювально-рухового мистецтва з образотворчим мистецтвом і літературою (Пятницька-Позднякова, 2009). Це дозволяє в корекційно – розвиваючому і музико-терапевтичному процесі використовувати освітні технології, що побудовані на інтеграції кількох видів мистецтва (музики, руху, образотворчого мистецтва) (*Про здійснення соціально-педагогічного патронату, 2009*).

Таким чином, можемо зробити висновок, що види арт-терапії дозволяють дітям розкріпачити уяву, опанувати цінностями культури і виробити певні навички спілкування і взаємодії в середовищі дорослих і однолітків. За допомогою казкотерапії можна надати допомогу дітям з психологічними і особистісними проблемами (агресивним, невпевненим, сором'язливим, з проблемами прийняття своїх почуттів, а також з різного роду психосоматичними захворюваннями).

1.3. Соціально-педагогічне забезпечення освітнього процесу у дошкільних установах

На думку А. Капської (Капська, 2006, с. 48), «під забезпеченням можна розуміти процес здійснення чого-небудь через створення комплексу спеціальних заходів, засобів і способів, що допомагають в реалізації реальних можливостей соціальної системи і націлених на її регулювання, функціонування та подальший розвиток». Проаналізувавши ці підходи, можна констатувати, що під процесом педагогічного забезпечення розуміється специфічний вид професійної діяльності, що передбачає активізацію особистісних та інституційних ресурсів, необхідних для реалізації ефективності того чи іншого процесу.

У працях С. Пальчевського (Пальчевський, 2005, с. 56) представлений широкий аналіз підходів і до розуміння сутності, і до моделі педагогічного забезпечення.

Можна виділити кілька:

- стосовно соціальної роботи: «... інтегративна, багаторівнева міждисциплінарна освіта, реально існуюча в практиці соціального захисту і підтримки населення»;

- щодо особливостей процесу накопичення соціального досвіду учнями школи, гімназій: як «... специфічний вид професійної діяльності, найважливішою складовою якої є дві групи цілей: безпосередні та опосередковані» (Пальчевський, 2005, с. 57);

- щодо соціального становлення обдарованих дошкільнят: «... як сукупність

- а) ресурсів: зовнішніх (фінансовий, особистісний та соціальний потенціал) і внутрішніх (особистісно-орієнтоване і диференційоване навчання і виховання (гуманістична спрямованість виховання);

- б) умов (готовності вихователів до управління процесом становлення обдарованих дошкільнят; визначенні та розвитку потенційних можливостей, схильностей дошкільника; реалізації комплексного підходу у визначенні змісту діяльності дошкільного закладу і сім'ї по соціальному становленню обдарованих дітей дошкільного віку)» (Пальчевський, 2005, с. 58);

- «... стосовно соціалізації дітей і підлітків в різних соціальних інститутах: створення умов для найкращого використання наявних потенціалів, мобілізації ресурсів, опис його моделі і обґрунтування його змісту з педагогічних позицій» (Пальчевський, 2005, с. 59).

Під соціально-педагогічним забезпеченням Т. Росік розуміє специфічну педагогічну діяльність з управління функціонуванням і розвитком «системної сукупності ресурсів (особистісних, інституційних, середовищних), що залучаються для здійснення процесу формування особистісно-професійної

позиції індивіда, яка передбачає визначення функціонального призначення кожного ресурсу, встановлення взаємозв'язків їх функцій в певних соціально-педагогічних умовах. Крім того, автор виділять такі категорії, як ресурс і потенціали» (Росік, 2007, с. 2).

Під ресурсами розуміються джерела майбутнього дії, внутрішні можливості, засоби, що залучаються (використовувані) для досягнення певної мети. Потенціали – сукупність латентних можливостей для здійснення будь-якої діяльності. На думку А. Капської (Капська, 2011, с. 48), «потенціал - це якісна характеристика тієї чи іншої природної або соціальної системи, що відображає наявність у неї будь-яких реальних можливостей (здібностей), пов'язаних зі збереженням (адаптацією, відтворенням), функціонуванням та / або розвитком (саморозвитком) даної системи».

Характеризуючи педагогічне забезпечення, багато вчених підкреслюють, що йому притаманні: багатогранність (ресурсний, потужність, доцільність і ін.) (Синьова, 2015).

Динамічність, багаторівневість. Педагогічне забезпечення можна розглядати в контексті ресурсного підходу і через сукупність педагогічних умов здійснення даного процесу. В рамках першого підходу педагогічне забезпечення можна уявити в контексті соціально-педагогічного забезпечення і розглядати як управління функціонуванням і розвитком системою сукупності ресурсів, що залучаються для здійснення виховного процесу.

Під ресурсом тут ми розуміємо засоби, які можуть бути задіяні для досягнення мети. Зміст забезпечує діяльності передбачає розв'язання суперечності між наявністю ресурсу як такого і актуалізацією його потенційних і реальних можливостей в певних організаційних формах. Традиційно, в дослідженнях соціально-педагогічної школи виділяється кілька груп ресурсів. М. Євтух (Євтух, 2003, с. 23) виділяє чотири групи ресурсів: «особистісні, інституційні, субкультурні та ресурси соціального середовища.

Перші включають в себе соціальний статус, ролі, особистісну позицію, життєвий досвід».

До інституціональним ресурсів можна віднести зміст і технології певного рівня освіти, структуру навчального закладу і організацію навчально-виховного процесу в ньому, наявність педагогів. Субкультурні ресурси представляють собою специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії і взаємин її носіїв, певні захоплення, смаки і способи проведення вільного часу та ін. Остання група представлена ресурсами соціального середовища і передбачає взаємодію учасників освітнього процесу з іншими соціальними інститутами виховання.

М. Євтух (Євтух, 2003, с. 28) визначає схожі групи ресурсів, але вкладає в них інший зміст. До особистісних ресурсів автор відносить «стан здоров'я, економічні можливості, можливості отримання освіти, особисті якості, пов'язані з задатками, здібностями, захопленнями людини, індивідуальні властивості і рівень їх розвитку, життєвий досвід, наявні знання, вміння, в тому числі професійні, культурну, духовну складову ресурсу, соціальний статус людини, соціальні ролі, особистісну позицію, мотиваційно-потребну сферу».

Цей ресурс є найважливішим, тому що його мобілізація та ефективне використання, його розвиток представляється необхідною умовою для ефективного функціонування всієї системи освіти (Безпалько, 2003).

Дошкільна освіта на сьогоднішній день зазнає особливі зміни, адекватні змінам у самій державі і суспільстві. Ці зміни визначають як позитивні сторони розвитку системи дошкільної освіти, так і складні проблеми, які потребують невідкладного вирішення. Це обумовлено повільним розвитком сучасної системи дошкільної освіти, забезпеченням якості освіти як головного завдання української освітньої політики на основі збереження його фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства і держави; залученням сил

і більшої уваги фахівців із соціальної роботи до дошкільної освіти як одного з факторів підвищення його якості (*Про здійснення соціально-педагогічного патронату, 2009*).

Соціальна політика в галузі дошкільної освіти – один з найбільш пріоритетних напрямків в довгостроковій стратегії економічного і соціального розвитку суспільства.

Спеціаліст із соціальної роботи дошкільного навчального закладу має великий вплив і є центральною фігурою в здійсненні профілактики і корекції порушень соціальної адаптації дітей дошкільного віку.

Головним завданням, що стоїть перед фахівцем із соціальної роботи дошкільного навчального закладу, є забезпечення соціальної діагностики, психолого-педагогічної корекції та управління соціально-педагогічним процесом у відкритому середовищі в інтересах становлення і розвитку повноцінної фізично, психічно і морально здорової особистості.

У процесі вирішення завдань щодо профілактики та попередження небажаних тенденцій в розвитку особистості дитини фахівець із соціальної роботи здійснює: профілактичну роботу з дітьми, спільну роботу з педагогічним колективом навчального закладу, взаємодіє з батьками. Ефективність вирішення виникаючих проблем в значній мірі визначається спільною діяльністю всіх фахівців, що працюють з дошкільнятами вихователів, психолога, логопеда, представників адміністрації, а також батьків (*Рогальська, 2009*).

На сьогоднішній день в обов'язки педагогів в дошкільних установах входить дуже велика кількість питань, що стосуються не тільки педагогічних, а й соціальних проблем. Ці проблеми складно вирішити педагогу ефективно, швидко і в строк в силу виконання кола своїх професійних компетенцій. Крім того, брак часу призводить в цілому до зниження рівня виконання педагогічних обов'язків (*Капська, 2006*).

Педагог дошкільного навчального закладу здійснює виховно-освітню діяльність вихованців, забезпечуючи реалізацію освітньої програми відповідно до державних освітніх стандартів; сприяє створенню сприятливих умов для індивідуального розвитку і морального формування особистості вихованців; вносить необхідні корективи в систему їх виховання; здійснює вивчення особистості дітей, їх нахилів, інтересів, індивідуальних здібностей; сприяє зростанню їх пізнавальної мотивації, становленню їх навчальної самостійності, формування компетентностей і розвитку здібностей у різних формах організації дитячої діяльності. Обов'язків дуже багато; також не варто скидати з рахунків обов'язки в галузі соціальної роботи (*Закон України «Про дошкільну освіту», 2001*).

Для вирішення проблем в галузі соціальної роботи в системі дошкільної освіти потрібні кваліфіковані фахівці, і на допомогу педагогам повинні приходити фахівці із соціальної роботи.

В даний час результати проведених видатними фахівцями досліджень, та аналіз оприлюднених результатів, та результатів представлених у спеціальній та методичній літературі, дозволяють висувати питання про організацію соціального і педагогічної взаємодії в системі дошкільної освіти та залучати соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи. Назріло питання про необхідність створення спеціально організованої спільної діяльності з представниками різних соціальних груп, що мають власні інтереси в сфері дошкільної освіти, з метою підвищення якості даної діяльності.

На думку І. Дичківської (Дичківська, 2009, с. 10), «соціальне виховання – це складова частина процесу соціалізації педагогічно регульована і цілеспрямована на формування соціальної зрілості і розвитку особистості за допомогою включення її в різні види соціальних відносин в спілкуванні (ранній вік), грі (дошкільний вік), навчанні (шкільний вік) і соціально-корисної діяльності».

Одним із завдань, на думку А. Капської (Капська, 2006, с. 51), є «надання допомоги дитині в успішному і ефективному проходженні процесу соціальної адаптації, індивідуалізації та інтеграції».

У зв'язку з вищезазначеним, соціальне виховання може розглядатися в трьох напрямках: як соціокультурне явище, професійна діяльність і як педагогічний процес, який включає в себе наступні компоненти:

1. Планування діяльності педагогів і фахівців для надання освітніх послуг у ДНЗ.

2. Проектування інтегративної форми проектування процесу соціальної адаптації дітей раннього віку в ДНЗ, для координації взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу.

3. Створення педагогічних умов для сприятливого проходження процесу соціальної адаптації дітей раннього віку.

4. Мотивація – стимулювання педагогів, батьків, фахівців до пошуку ефективних методів, прийомів для успішної соціальної адаптації дітей раннього віку в ДНЗ.

5. Діагностика адаптованості дітей раннього віку в ДНЗ. Рефлексія – для суб'єктивної оцінки кожним учасником педагогічного процесу ступеня актуалізації власних завдань у вирішенні питань соціальної адаптації дітей раннього віку в ДНЗ.

6. Оцінка ефективності діяльності установи, за ступенем досягнення поставленої мети з урахуванням рівня зміни суб'єктів педагогічного процесу

Таким чином, якість простору визначає його виховний потенціал, здатність стати джерелом виховного впливу, сформувати середовище для ефективної дії факторів виховання (середовища, сім'ї, діяльності самого суб'єкта виховання). Виховний потенціал простору як системна якість виникає різними шляхами. Але в будь-якому випадку мова йде про певний структуруванні, формуванні (розвитку) таких необхідних компонентів, як:

ідеї виховання, інститути виховання, люди, носії виховного впливу, тексти, традиції, які транслиують ті чи інші думки, досвід та ін. (Шахрай, 2006).

Соціальний простір соціально-виховно-педагогічного процесу – це явище, яке розгортається в просторі, і для кожного скоєння існує своє відповідне простір. Виховний процес як соціально-психологічний феномен конструюється, розташовується і розвивається в цілком певному соціумі, що має свої просторові рамки (Капська, 2003).

У середовищному, системному, цілісному і соціально-діяльнісному підходах змінюється розуміння стандарту як зразка, еталона, моделі, «прийнятих за вихідні для зіставлення з ними інших подібних об'єктів». Тут воно швидше співвідносно з умовами, які можуть бути створені для забезпечення нормального розвитку (навчання, виховання) людини. Наприклад, наявність спектра необхідних освітніх послуг, фінансово-економічної бази, кадрів відповідної кваліфікації, психологічно комфортного клімату та ін. (Зверєва, 2004).

Виникає протиріччя між необхідністю цілеспрямованої організації середовища дошкільного навчального закладу для успішної соціальної адаптації дитини раннього віку та відсутністю такої організації в практиці дошкільного навчального закладу. Основним механізмом організації середовища дошкільної освіти є пошук і освоєння інновацій, що сприяють прояву якісних змін в діяльності дошкільного навчального закладу (Бетина, 2014).

Зарубіжними вченими виділено ряд базових принципів, що забезпечують реалізацію напрямків в процесі розвитку ДНЗ та його учасників: принцип людинодоцільності; принцип цілісності педагогічного процесу і комплексності цілей; принцип активності і рівного партнерства в педагогічній взаємодії всіх суб'єктів педагогічного процесу.

1. Принцип цілісності. Одним з основних положень педології було уявлення про дитину як цілісну систему, що може бути коротко позначено як

принцип цілісності. Як наслідок цього педологія вважала, що дитина не повинна вивчатися вже тим більше виховуватися «за напрямками», але тільки комплексно, з урахуванням усіх боків його діяльності. З сучасних позицій цей принцип може бути витлумачений як ідея про необхідність тісного взаємопроникнення різних областей антропологічних наук в педагогічну практику. Як зазначає О. Борисова (Борисова, 2009, с. 12), даний принцип як би реалізовував ранній тезу К. Д. Ушинського, який ще в 1867 р в роботі «Людина як предмет виховання» писав, що «якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна перш за ознайомитися в усіх відношеннях».

2. Принцип активності. В ігровому просторі повинна бути закладена можливість формування активності у дітей і прояви активності дорослими. Дитина і дорослий як би стають творцями свого предметного оточення, а в процесі особистісно-розвиваючої взаємодії – творцями своїх особистості і здорового тіла. У порівнянні зі звичайною сімейною обстановкою середовище в ДНЗ повинна бути більш інтенсивно розвиваючим, що провокує виникнення і розвиток пізнавальних інтересів дитини, її вольових якостей та почуттів. Так, наприклад, на стінах можуть бути розвішені рамки на доступній для дітей висоті, в які можуть бути легко вставлені різні репродукції або малюнки, і тоді дитина може змінювати оформлення стін залежно від свого настрою або нових естетичних смаків.

Звуковий дизайн може використовуватися в дитячих іграх як активний фон і доповнення. В ігровому просторі повинні бути створені реальні умови для відтворення дитиною дорослих форм діяльності. Дорослий навчає дітей побутовим операціям в процесі реальної законодавчої і результативної діяльності (від початку до її завершення у вигляді продукту) і в ході спілкування найприроднішим чином розвиває і пізнавальні, і інтелектуальні, і емоційні, і вольові здібності дитини (Беленька, 2015).

3. Єдність виховання, навчання і розвитку заснований на комунікативної діяльності дітей перших трьох років життя.

4. Принцип взаємодії дитини з батьками. Раннє навчання і розвиток у взаємодії дитини з батьком спрямоване на досягнення двох цілей.

Даний принцип реалізується за рахунок створення оптимальних умов для інтелектуального розвитку дитини; створення оптимальних умов для соціального та емоційного розвитку дитини і формування у нього таких властивостей особистості, як самостійність, впевненість в собі, активність, доброзичливе ставлення до людей (Рогальська, 2008).

Розвиток дитини як особистості, як суб'єкта діяльності – найважливіша мета і завдання будь-якого освітнього закладу і розглядається в якості її системо-утворюючого компонента.

Розвиток дитини в ДНЗ обов'язково включає в себе: розвиток інтелекту, розвиток емоційної сфери, розвиток стійкості до стресів, розвиток впевненості в собі і прийняття себе, розвиток позитивного ставлення до світу і прийняття інших, розвиток самостійності і автономності, фізичний розвиток і охорона здоров'я дітей раннього віку. При будь-яких обставинах основою дитини залишається соціальна адаптація до навколишнього середовища і прагнення до певного оволодіння її змістом.

Під соціальним середовищем в контексті нашого дослідження ми розуміємо виховну середу, яка повинна відповідати наступним вимогам:

1. Забезпечувати безперервне і якісну освіту кожної дитини на основі форми проведення занять в ДНЗ, яка включає в себе взаємодію всіх суб'єктів виховного процесу в ДНЗ;

2. Сформувані суб'єктність дитини раннього віку, для цього необхідно створити психолого-педагогічні умови:

– організація процесу виховання будується з урахуванням вікових психофізіологічних особливостей дітей;

- предметно-розвиваюче середовище повинна враховувати потреби дитини раннього віку і будується на основі принципу ампліфікації;
- емоційно-вольова сфера дитини за допомогою активного пізнання навколишньої дійсності;
- зовнішнє середовище виховання повинна враховувати внутрішні психічні та фізіологічні функції організму, що росте;
- виховний простір направлено на зміцнення здоров'я кожної дитини;
- сприяти освоєнню нових предметних дій (ручних і гарматних, смислових і технічних) для розвитку змісту предметно-маніпулятивної діяльності;
- виховне середовище дошкільного навчального закладу спрямована на організацію спілкування між дітьми і батьками, дітьми та педагогами, дітьми та фахівцями і між самими дітьми.

Новий етап розвитку освіти характеризують:

1. Інтегративність наукового знання, для забезпечення безперервного і якісної освіти на всіх етапах розвитку особистості (дитинство, ранній вік, дошкільний вік і так далі);
2. Зростаюча інтеграція педагогіки з іншими науками (філософією, психологією, біологією, медициною, соціологією та ін.);
3. Взаємодія педагогічної науки з соціальної та педагогічної практики, метою якої є підвищення якості виховання, навчання і розвитку особистості на різних щаблях державного і неформальної освіти;
4. Пріоритет віддається загальнолюдських цінностей в сфері освіти і виховання;
5. Результативність виховної діяльності оцінюється на підставі критеріїв, які визначають якість виховного середовища в ДНЗ;
6. Успіх у сфері освіти залежить від викладача, вихователя, його професійної майстерності, систематичного підвищення кваліфікації і педагогів в умовах єдиної системи безперервної освіти.

Згідно системного підходу процес виховання, навчання і розвитку людини включає в себе: зміст, методи, засоби та організаційні форми педагогічної діяльності, орієнтовані на досягнення цілей освіти (Алексєєнко, 2009).

Дошкільний навчальний заклад як системо-утворюючого принципу використовує на інтегративну форму, соціально-педагогічного проектування процесу соціальної адаптації дітей раннього віку, яка передбачає об'єднання зусиль усіх суб'єктів педагогічного процесу спрямованого на ефективне проходження процесу соціальної адаптації дітей раннього віку в ДНЗ. Ця форма передбачає комбінування домашніх візитів (взаємодія з сім'єю) і роботи в стінах установи.

Обмін інформацією між фахівцями, батьками, вихователями про проходження процесу соціальної адаптації дитини, яка відбувається постійно, на підставі планів здійснюється спадкоємність виховного процесу та навчання за рахунок тісної взаємодії всіх суб'єктів педагогічного процесу (соціального педагога, психолога, лікаря, дефектолога, вихователя, фізкультурного і музичного працівників).

Згідно цілісному, середовищному, системному, соціально-діяльнісному підходів виховний процес включає в себе наступні процеси: утворення особистісних смислів підготовки до життя; розвивальне навчання; педагогічну підтримку становлення дитячої індивідуальності; виховання як турбота про духовно-моральний розвиток дитини. Ці процеси характеризують ціннісне ставлення до дитини як суб'єкту життя і вимагають відповідного змістовного наповнення та методичного оснащення (Богуш, 2006).

При побудові педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі потрібно визначити значення кожного елемента в його загальній структурі:

- мета – забезпечити сприятливе проходження процесу соціальної адаптації дітей в організації занять в ДНЗ;
- системо-утворюючий принцип;
- зміст взаємодії, яке включає заходи щодо сприятливого проходження процесу соціальної адаптації дитини в ДНЗ;
- форми організації виховного процесу - групові, індивідуальні, вільні, директивні;
- об'єкт впливу - дитина, яка відвідує дошкільний навчальний заклад, на яку спрямовані педагогічні, психологічні, оздоровчі впливу, адаптованість якої є одним з головних критеріїв якості педагогічної діяльності;
- результат – успішна соціальна адаптація дитини в ДНЗ.

Таким чином, ми хочемо відзначити, що педагогічний процес в дошкільному навчальному закладі повинен бути спрямований на реалізацію змісту освіти в рамках стандарту, вимог освітніх і розвиваючих програм, забезпечення умов для успішної соціальної адаптації дитини в ДНЗ; створення предметно-розвиваючого середовища, організацію спілкування дитини з дітьми і дорослими, а також на формування досвіду творчої, соціальної діяльності та емоційно-цілісного ставлення до навколишнього світу і надання якісної освіти в ДНЗ та інтегративну форму, яка передбачає об'єднання зусиль усіх суб'єктів педагогічного процесу, спрямоване на соціально-педагогічне проектування процесу соціальної адаптації дітей в ДНЗ (Швайка, 2017).

Процес соціальної адаптації дитини до умов середовища визначається набором тих цінностей, які є домінуючими в даному віці. Засвоєння цих цінностей здійснюється у відповідності з різними механізмами, що мають свої особливості, пов'язані з віковими характеристиками розвитку дитини. Діяльність усіх суб'єктів педагогічного процесу здійснюється з урахуванням особливостей, механізмів, стадій і рівнів процесу соціальної адаптації.

Висновки до 1 розділу

У першому розділі нами проаналізовано предмет і значення арт-терапії, визначено, що цілеспрямоване лікувальне застосування арт-терапії в наш час виділилося в самостійний напрям, що зайняло свою нішу на стику соціології, соціальної педагогіки, психології, педагогіки, медицини і мистецтва порівняно недавно.

Виділено, що види арт-терапії дозволяють дітям розкріпачити уяву, опанувати цінностями культури і виробити певні навички спілкування і взаємодії в середовищі дорослих і однолітків. За допомогою казкотерапії можна надати допомогу дітям з психологічними і особистісними проблемами (агресивним, невпевненим, сором'язливим, з проблемами прийняття своїх почуттів, а також з різного роду психосоматичними захворюваннями).

Визначено, що у запропонованих теоретичних матеріалах, які розкривають психотерапевтичний і психосоматичний вплив арт-терапії на дитину, що може бути використаний як теоретична база для побудови системи роботи в дошкільних загальноосвітніх установах: для найбільш ефективної корекції емоційного стану дітей на заняттях необхідно використовувати різні види арт-терапії (музикотерапію, терапії за допомогою образотворчого мистецтва, казкотерапія, кінезотерапію) й їх інтеграцію; надаючи можливість дітям якомога більше спілкуватися з музикою, казкою, образотворчим мистецтвом стимулювати розвиток емоційної чуйності дитини; використовуючи різні види арт-терапії, не обмежуючись будь-яким одним з них, накопичувати художньо-творчий досвід спілкування дітей з різними видами мистецтва; створювати умови для того, щоб кожна дитина змогла відчути радість творчості і впевненість в тому, що він здатний досягнути сенс твору, зрозуміти зміст і його естетичну красу.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Структурованість арт-терапії засобами соціально-педагогічної роботи

Залежно від характеру творчої діяльності застосовують різні види арт-терапії. Наприклад, участь дитини в арт-терапії як творчому процесі дозволяє йому придбати певний життєвий досвід, викликає потребу висловлювати в своїй діяльності настрій, переживання, проблеми. У боротьбі з дитячими страхами, наприклад, можна використовувати ізотерапії.

Разом з тим усвідомлення умовності зображення страху на малюнку вже саме по собі сприяє зменшенню його травмуючого звучання. У процесі малювання об'єкт страху вже не є застиглим психічним утворенням, оскільки свідомо піддається маніпуляції і творчо перетворюється як художній образ. Виявляється при малюванні інтерес поступово гасить емоцію страху, замінюючи її вольовим зосередженням і задоволенням від виконаного завдання. Незриму підтримку надає і сам факт участі педагога, що дав це завдання, з яким можна потім довірити свої малюнки і тим самим як би звільнитися від зображених на них страхів. За допомогою малювання в першу чергу вдається усунути страхи, породжені уявою, тобто те, що ніколи не відбувалося, але може статися в поданні дитини. На думку І. Малишевської (Малишевська, 2009, с. 14), потім йдуть страхи, «засновані на реальних травмуючих подіях, але які залишають не надто виражений до теперішнього часу емоційний слід у дитячій пам'яті».

Арт-терапевт розповідає дітям про ті матеріали, які пропонується використовувати, про їх якостях, демонструє їх образотворчі можливості. До матеріалів відноситься: папір різної якості і розміру, фарби (акварельні, акрилові, гуашеві), пастель (масляна і суха), художнє вугілля, олівці різної

твердості, фломастери і маркери, матеріали для колажів (різні старі журнали з кольоровими ілюстраціями, фольга, шматки текстилю, мотки вовняних і бавовняних ниток і т. п.), а також клей, глина, скоч. Як інструменти можуть використовуватися кисті для роботи з водорозчинними фарбами, ножиці, швейні голки, спиці та інші інструменти, необхідні в створенні тих чи інших творчих продуктів. Дуже часто пропонувані арт-терапевтом вправи пов'язані з характеристиками самих матеріалів. З іншого боку, вибір матеріалів диктується особистісними проблемами дітей. Очевидно, що частина матеріалів має плинність, велику піддатливість і при цьому погано підлягає контролю в процесі користування. До таких матеріалів відносяться фарби на водній основі, суха пастель. У роботі з іншими матеріалами, такими як олівці, фломастери, маркери, діти відчують сильніший їх опір, проте вони дають можливість зображати дрібні деталі досить точно. Підведення підсумків не повинно містити ніякої критики, не перетворювати виставу дитячих робіт в змагання, не повинно бути переможців і переможених. Необхідно пам'ятати, що мета методу – не навчити дитину малювати, а допомогти за допомогою арттерапії впоратися з проблемами. Як зазначав О. Сухомлинський (Сухомлинський. 2007, с. 65) : «потрібно вчити дітей доводити початок справи до кінця. Дозволяючи не докінчувати роботу, ми «виховуємо невпевнену людину»».

У роботі з дітьми педагоги можуть використовувати такі види завдань і вправ:

1. Предметно-тематичний тип – малювання на вільні і задані теми. Прикладом таких завдань є малюнки «Моя сім'я», «Я в дитячому садку», «Я зараз», «Я в майбутньому», «Мій новий дім», «Моє улюблене заняття» і так далі.

2. Образно-символічний тип – зображення дитини у вигляді образів. Теми можуть бути такі: «Добро», «Зло», «Щастя», «Радість», «Злість», «Страх» і так далі.

3. Вправи на розвиток образного сприйняття - «Малювання по точках», «Чарівні плями», «Дорисуй малюнок». В їх основі лежить принцип проєкції.

4. Ігри-вправи з образотворчим матеріалом для дітей молодшого дошкільного віку – експериментування з фарбами, папером, олівцями, крейдою, пластиліном і ін. Наприклад, «Малювання пальцями рук і ніг», «Накладення колірних плям друг на друга», «Малювання на зім'ятому папері» і так далі. на заняттях з дітьми з використанням ізотерапії розвивається орієнтовно-дослідницька діяльність, дітям надається можливість експериментувати (змішувати фарбу з мильною піною, клейстером, на зображений предмет кольоровими крейди наносити гуаш або акварель).

5. Завдання на спільну діяльність – складання казок, історій за допомогою малювання. Використовуються прийоми почергового послідовного малювання, коли одна дитина починає, інший – продовжує «чарівну картинку» (Задесенець, 2008).

Малювання пальчиками. Матеріал: мисочки з гуашшю, щільний папір будь-якого кольору формату А4, серветки.

Малювання долонькою. Матеріал: широкі блюдечка з гуашшю, кисть, щільний папір будь-якого кольору формату А4, серветки.

Відбиток поролоном. Матеріал: мисочка або пластикова коробочка, в яку вкладено штемпельна подушка з тонкого просоченого гуашшю поролону, щільний папір будь-якого кольору і розміру.

Відбитки листя. Матеріал та інструменти: листя різних дерев (опале), гуаш, пензлі.

У старшому дошкільному віці діти можуть освоїти ще більш важкі методи і техніки: малювання піском, присипка, малювання зім'ятої папером, кляксографія (з трубочкою і звичайна), друк за трафаретом, монотипія (предметна і пейзажна).

Присипка. Матеріал та інструменти: щільний білий папір, акварель, пензлі, ножиці, фольга, клей. Спосіб отримання зображення: дитина малює на папері будь-які фігури, зображує природу, будиночки, людей і так далі. Або просто зафарбовує весь лист якимось одним кольором. Після малювання необхідно дочекатися, щоб висохла фарба, і весь лист або окремі фрагменти зображеного на ньому покриваються в декількох місцях клеєм. На мокрий лист, поки не висох клей, дитина посипає заздалегідь дрібно-дрібно нарізані шматочки фольги або кольорового паперу.

Воскова крейда (свічка) і акварель. Матеріал та інструменти: воскові крейди або свічка, щільна біла папір, акварель, кисті. Спосіб отримання зображення: дитина малює восковими крейдою (свічкою) на білому папері. Потім тонує лист аквареллю в один або кілька кольорів. Зображення, намальоване крейдою, залишається не замальованим (Гундертайло, 2006).

Кляксографія з трубочкою. Матеріал та інструменти: папір, туш або рідко розведена гуаш в мисочці, пластикова ложечка або кисть («білка» № 5), трубочка, соломинка для напоїв. Спосіб отримання зображення: дитина зачерпує пластиковою ложечкою фарбу, виливає її на лист, роблячи невелику пляму (крапельку), або набирає пензлем розведену водою фарбу і ставить плями на аркуш паперу, обережно струшуючи. Потім дме на це пляма з трубочки так, щоб її кінець не торкався ні плями, ні паперу. При необхідності процедура повторюється. Відсутні деталі домальовують.

Кляксографія з ниточкою («кольорові ниточки»). Матеріал та інструменти: папір, туш або рідко розведена гуаш в мисочці, пластикова ложечка, нитка середньої товщини довжиною в два рази більше розміру аркуша. Спосіб отримання зображення: дитина опускає нитку у фарбу (можна тримати нитку за обидва кінці і фарбувати її, поступово опускаючи в баночку з розведеною фарбою і притримуючи ложечкою, паличкою або пензлем). Потім на аркуш паперу (або на половину складеного листа) викладається зображення з нитки або різні петлі, причому кінці нитки

залишаються вільними (за межами аркуша). Після цього зверху накладається інший аркуш (або половина складеного листа), притискається однією рукою, а іншою нитка витягується за кінчики з одночасним її потягиванням в різних напрямках. Робота просушується, відсутні деталі допрацьовуються тонким пензлем.

Набризк. Матеріал та інструменти: папір, гуаш, шматочок картону, жорстка кисть або гребінець, зубна щітка. Спосіб отримання зображення: дитина набирає фарбу на кисть і легенько вдаряє нею об картон, який тримає над папером, в результаті фарба розбризкується на папір. Для розбризкування фарби можна також використовувати зубну щітку або гребінець (Вознесенська, 2006).

Малюнок на склі. На відміну від малювання по папері, скло дарує нові візуальні враження і тактильні відчуття. Дітей захоплює сам процес малювання: гуаш (саме її властивості краще підходять для малювання по склу) ковзає м'яко, її можна розмазувати і пензлем, і пальцями, так як вона не вбирається в матеріал поверхні і довго не висихає. Дітям подобається малювати на склі великих розмірів, наприклад 25 × 40 см або 40 × 70 см, на них є де розгорнути панорамний малюнок. Прямо в процесі малювання скло можна промити мокрою губкою, нанести новий малюнок, знову змити. Так, до речі, і надходять реактивні і тривожні діти. Часто трапляється, що хтось виливає на скло багато води, переганяє її з боку в бік, збирає губкою, змішує з фарбою і так далі. Така манера характерна для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які мають проблеми афективно-особистісного плану. Простір активності дитини розширюється за рахунок витікання води за межі скла. До того ж консистенція води значно відрізняється від фарби. Менша щільність і плинність збільшують швидкість маніпуляцій, прибирають статику і конкретику зображень. За рахунок того, що фарба не вбирається, скільки б різнокольорових шарів ні наносилось, під ними завжди буде просвічувати прозора основа. Завдяки цим властивостям зображення на

склі сприймається як миттєве, тимчасове, позбавлене монументальності і сталості. Це тільки намітки, гра, можна не нести відповідальності за результат, так як результату, начебто, і немає. Дитина ніби не малює, а тренується малювати і, відповідно, має право на помилки і виправлення без хворобливих переживань про доконаний, яке вже не змінити.

Цей прийом дозволяє розкритися дітям, які надмірно пригнічені зауваженнями вчителів і батьків, навчальними неуспіхами, навантаженням, непомірними вимогами. Спільне малювання на одному склі як проблемна ситуація провокує дітей встановлювати і підтримувати контакти, формувати вміння діяти в конфлікті, поступатися або відстоювати позиції, домовлятися (Вознесенська, 2015).

Ефективним є малювання в групі за наступними, по черзі пропонуваними на кожному занятті темами: «У дитячому садку», «На вулиці», «У дворі», «Дома», «Сім'я», «Що було зі мною найгірше або хороше», «Ким я хочу стати» і т. п. При малюванні найдоцільніше користуватися спочатку кольоровими олівцями. За місяць до цього можна попросити дітей принести свої малюнки, щоб деякі з них показати в групі.

Особливо ефектним при заняттях ізотерапії є прийом, коли дитина зображує абстрактні поняття – «добро», «зло», «щастя», емоційні стани і почуття – «радість», «гнів», «здивування» та ін. Після зображення психологічного стану проводиться обговорення малюнка з поясненням значення цього поняття, ситуацій, які пов'язані з переживанням даного почуття, причин, його викликають, способів і прийомів подолання негативних станів.

Якщо хтось із дітей відмовляється малювати, не слід фіксувати на цьому увагу, як і не варто на ізотерапевтичних групових заняттях підкреслювати успіхи інших з метою влаштувати змагання між дітьми. Один з поширених видів арт-терапії – музикотерапія. У практиці розрізняють три основні форми індивідуальної музикотерапії: комунікативну, реактивну і

регулюючу. Найбільш проста, з якої починається музикотерапія, – комунікативна (спільне слухання музики). Її мета – поліпшити контакт педагога з дитиною, відносини дітей між собою. Реактивна форма спрямована на такий ефект як катарсис. Регулююча форма являє собою вплив, що допомагає зняти напругу.

Сеанси музичної релаксації бажано проводити при приглушеному світлі і зі стереофонічною музикою. Включивши музику, слід неголосно, але чітко, відповідно до її ритмом, темпом поступово вселити дітям бажання розслабитися і звільнитися від тяжких переживань, неприємних спогадів. Рекомендується на перших етапах релаксації застосовувати музику зі звуками природи (Вознесенська, 2005).

Вона готує дітей до сприйняття класичної інструментальної музики. Бажано використовувати тільки ті твори, які подобаються абсолютно всім дітям. На занятті для прослуховування краще використовувати один музичний твір. В сучасній танцювальній терапії знаходять застосування найрізноманітніші танцювальні стилі. Вибір якогось певного з них залежить від багатьох причин (фізичні, психічні та емоційні особливості дитини). Так як кожна людина унікальна по-своєму, необхідний індивідуальний підхід як у виборі танців, так і музики, що використовується на заняттях.

Тільки виконання цих умов дозволить танцю стати сильним терапевтичним засобом, яке зможе розкрити, розвинути і скорегувати не тільки фізичні, але і емоційні якості особистості. У танці можна передати всю палітру людських почуттів і емоцій, тим самим дати можливість вирішити проблеми спілкування та соціалізації дитини дуже доступним і цікавим методом. Особливо це важливо в старшому дошкільному віці, коли дитина стоїть на порозі нового етапу свого життя (Ільченко, 2013).

Бібліотерапія – метод впливу на людину, його переживання, почуття за допомогою читання книг, спеціально підібраних текстів. Вона досить сильно і довго впливає на дитину. Наприклад, можна запропонувати наступну

методику: педагогу разом з дітьми написати або проговорити довгий ряд назв різних емоцій, почуттів, станів (наприклад: надія, любов, радість, горе, хвороба, захват, депресія, впевненість). Потім вибрати одне з них і запропонувати придумати невелике оповідання (есе) на тему цієї емоції або почуття. Далі діти вголос розповідають або зачитують свої невеликі твори, отримуючи при цьому схвалення і підтримку групи, яка активно реагує на прочитання. Можна рекомендувати методику «Розповідь по ланцюжку». Діти сидять у колі. Педагог придумує якусь пропозицію, за ним наступний по ланцюжку дитина говорить свою пропозицію і так далі. Для того щоб в результаті вийшов розповідь. Можливий такий варіант: придумуються перше і останнє пропозиції. Треба скласти розповідь так, щоб сенс плавно перейшов від першого речення до останнього.

Широко застосовуються гри, в яких діти продовжують висловлювання дорослого. На перших порах діти вчаться підбирати протилежні за змістом слова. В організації занять з дітьми можна запропонувати використовувати такі вправи:

1. Вправа «Придумай веселий кінець» (корекція страхів). Педагог читає дітям початок дитячої страшної казки. Необхідно придумати смішне продовження і закінчення.

2. Гра «Казкова скринька» (виявлення позитивних рис особистості, розвиток комунікативних навичок). Педагог повідомляє дітям, що Фея казок принесла свою скриньку – в ній сховалися герої казок. Далі він каже: «Згадайте своїх улюблених казкових героїв і скажіть: які вони, чим вони вам подобаються, як вони виглядають». Далі за допомогою чарівної палички все діти перетворюються в казкових героїв. 3. Вправа «За що мене любить мама ... тато ... сестра ... і так далі.» (Вироблення позитивної самооцінки, корекція дитячо-батьківських відносин). Дітям пропонується сказати, за що їх люблять дорослі і за що вони люблять дорослих.

4. Вправа «Страшна казка по колу» (корекція страхів). Діти і дорослий складають разом страшну казку. Вони кажуть по черзі, по 1-2 пропозиції кожен. Казка повинна нагромадити так багато страшного, щоб це страшне перетворилося в смішне.

5. Вправа «Закінчи речення» (усвідомлення свого емоційного стану, зниження психоемоційного напруження, розвиток вміння відчувати настрій і співпереживати оточуючим). Дітям пропонується закінчити речення: «Дорослі зазвичай бояться ...; діти зазвичай бояться ...; мами зазвичай бояться ...; тата зазвичай бояться ... ».

6. Вправа «Перетворення» (усвідомлення свого емоційного стану, зниження психоемоційного напруження). Педагог пропонує дітям: - насупитися як ... (осіння хмара; розсерджений людина); - позлитися як ... (зла чарівниця; два барана на мосту; голодний вовк; дитина, у якого відібрали м'яч); - злякатися як ... (заєць, що побачив вовка; пташеня, який випав з гнізда); - посміхнутися як ... (кіт на сонечку; саме сонечко; хитра лисиця).

7. Вправа «Незакінчені речення» (звільнення від негативних емоцій, розвиток соціальної довіри, підвищення впевненості в своїх силах, підвищення значущості в очах оточуючих). Дітям пропонуються пропозиції, які потрібно закінчити: «Я люблю ...», «Мене люблять ...», «Я не боюся ...», «Я вірю ...», «У мене вірять ...», «Про мене піклуються ...». Між заняттями бібліотерапією слід звертати увагу на поведінкові реакції, емоції дітей. Замкнутим дітям доцільно розподіляти ролі героїв з сильними рисами характеру (сильний ведмедик, смілива Даша, добрий молодець-захисник) (Мірошніченко, 2012).

Діти, схильні до упертості, капризів, в етюдах зображують негативні риси характеру, складають коментарі, історії про таких персонажів (капризу, курча-хвалько, кривляки, неслухняний Ваня). Надалі можна помітити позитивні ефекти внаслідок такої арт-терапевтичної диференційованої

роботи, поліпшення настрою, розвиток емоційної стійкості і зв'язного мовлення дитини.

Лялькотерапія може проводитися в індивідуальній та груповій формах. В якості лікувальних і корекційних факторів лялькотерапії можуть бути названі такі, як відволікання від проблем, емоційна підтримка, навчання новим способам поведінки, зміцнення почуття впевненості в собі, самоврядування, катарсис і так далі. У лялькотерапії можна використовувати пальчикові, тіньові ляльки, маріонетки.

Наведемо приклади заняття з використанням лялькотерапії. «Лялька настрою». Завдання: діагностика емоційного стану, настрою, дослідження глибинних проблем, почуттів, переживань особистості. Корекція комунікативних проблем, страхів, агресивності. Сприяння розширенню рольового репертуару і рольової гнучкості учасників. При перенесенні образу на ляльку діти вчаться визначати свій внутрішній стан і розуміти емоційний стан іншої людини, включаються в гру, розвивають навички комунікативної взаємодії один з одним. Відбувається розвиток вміння правильно висловлювати свої емоції і почуття, збагачення словникового запасу. Педагог дає завдання дітям виготовити ляльку: «Хлопці, зв'яжіть з кольорових ганчірок ляльку-настрій і назвіть її!». Діти дають ім'я лялькам в залежності від їх настрою. Далі йде етап образотворчої роботи. Назвемо його «Будиночок для ляльки». Педагог говорить: «Наші ляльки незвичайні - казкові. Вони живуть в казковому лісі настрою. Зараз наші ляльки підуть в чарівний ліс. Подивіться на цей лист. На ньому ми будемо зображати будиночок, де живе наша лялька, а тут можна знайти місцевість ». Заздалегідь окремо вирізані вже намальовані дерева дрімучого лісу, дерева змішаного лісу (берези, ялинки, горобина, дуб і ін.), Болото, очерети, гори, озеро, безлюдний острів, галявина. Педагог-арт-терапевт дає завдання дітям: «Покладіть місцевість на лист, знайдіть вільне місце для будиночка і починайте малювати». Кожна дитина повинна вибрати, чим саме вона хоче

малювати: олівцями і фломастерами, аквареллю, гуашшю, «баночки-нерозливайки» з водою (також приготовлені пензлики різного розміру, ганчірочки для кожної дитини). Драмо-терапія використовується в роботі з міжособистісними і внутрішньо-особистісних проблемами, в сімейної і дитячо-батьківської терапії. Її застосовують в роботі з дітьми з прикордонними розладами, психосоматичними захворюваннями. Можна запропонувати такі основні техніки драматерапія, як безпредметні етюди, предметні етюди з символічними предметами (мотузка, ланцюг, раковина, посох, корона, маска, плащ, чаша і т. н.), драматизація снів, страхів, сценічна пластика, драматизація казки, міфу, легенди та ін. (Скнар, 2012)

Пісочна терапія – склавши композицію на піску, дитина придумує сюжетну лінію оповідання і емоційно забарвлює свою розповідь. Її винахідник Дора Калф (послідовник ідей К. Юнга) вважає, що саме пісок зможе освіжити почуття і відчуття зв'язку з природою, з землею. Дітям корисно грати в пісочниці, там можна розвинути мислення, фантазію і, що важливо, дрібну моторику пальців.

Для створення майданчика для занять знадобляться: коробка розміром 65 см в ширину, 75 см в довжину і 6-8 см у висоту, фарба блакитного кольору, відерце з водою, бризкалка або лійка, дрібні іграшки (фігурки людей, тварин, машинки, літаки, вертольоти, кораблики, квіти, дерева, конструктор, фігурки будинків і т. п.).

Але краще буде, якщо педагог або батьки зробили їх разом з дитиною. Популярний такий вид арт-терапії, як вишиванко-терапія. Безпосередньо цей термін з'явився в психології зовсім недавно. У наш час, наповнений стресами, переживаннями, пристрастями і рішенням життєвих проблем, часто вишивка стає джерелом заспокоєння, примирення власних думок і внутрішньої рівноваги. У вишивці важливий не тільки результат, але і сам процес. Вона вчить дитину посидючості і уважності.

Вишивка розвиває фантазію і креативність думки. Підбираючи відтінки для візерунка, дитина вчиться розрізняти кольори і відтінки, починає розуміти, які з них поєднуються, а які ні. Щоб зацікавити дитину, потрібно підібрати йому симпатичні аксесуари: яскраві нитки-муліне і п'яльця зроблять процес вишивки ще більш приємним. Щоб мотивувати дитину ще більше, краще вибирати йому для вишивки такі прості і яскраві схеми, де буде зображений якийсь знайомий йому сюжет: наприклад, герой відомого мультфільму, домашня тварина. Однак красиві аксесуари для вишивки або цікаві схеми – це ще не все, що потрібно для процесу. Якщо вчити вишивці маленьку дитину, то варто бути до нього поблажливим, відразу у нього не все вийде. Треба пам'ятати, що якими нерівними були його перші малюнки, такими будуть і перші вишивки. У будь-якому випадку потрібно хвалити дитину і заохочувати любов до вишивки. Дорослій обов'язково треба втягуватися в процес, показувати, як потрібно вишивати, і стежити за тим, щоб дитина правильно користувався голкою. До речі, вважається, що для мами найкращий час для вишивки з дитиною - ще до його народження (Куценко, 1999).

Цей висновок зроблений виходячи з основного принципу пренатального виховання: ненароджена дитина духовно і психологічно тісно пов'язаний з матір'ю, здатний сприймати найрізноманітнішу інформацію, більш того – навіть навчатися. Завдання до пологового виховання – допомогти майбутнім батькам (в першу чергу матері) налагодити хороший психологічний контакт з дитиною і розширити можливості взаємодії з ним. Багато жінок під час вагітності вперше в житті беруться за п'яльці, таке велике стає в них бажання творити, творити прекрасне. А задоволення від результату і умиротворення в процесі вишивання передують дитині, який прекрасно відчуває мамин настрій. Не дарма в багатьох культурах вагітним жінкам радять частіше дивитися на щось гарне, гармонійне, і цим цілком може бути з любов'ю вибраний дизайн для вишивки (Ленів, 2010).

Треба пам'ятати, що ніщо не зближує дорослих і дітей краще, ніж спільна творчість. Вишивати хрестиком в 3-4 роки важкувато, і тут можна піти різними шляхами або комбінувати прийоми. Можна запропонувати дитині набір для вишивки напівхрестом на пластиковій сітці (ці набори комплектуються товстими нитками і великою негострою пластиковою голкою). Однак не всі діти можуть легко читати схему навіть за допомогою дорослих. Наприклад, деяким дітям більше сподобається інший варіант – вишивка швом «вперед голку» довільно або по намальованих контурам. В якості основи можна використовувати і канву, і будь-яку іншу тканину, але не дуже щільну. Нитки підійдуть як муліне, так і ірис або інші подібного типу. Особливе задоволення для дітей – підбирати кольори, красиві поєднання відтінків і фактур.

Не так давно у продажу з'явилися набори для вишивання шнурками, схожі на чемоданчик, в кришці якого зроблені надрізи, кольорові шнурки фіксуються в надрізах за допомогою спеціальної трубочки. Це найбезпечніший варіант з усіх. При такій техніці ризик мінімальний, а використання схеми-зразка абсолютно не обов'язково. Результат виходить завжди барвистий, і готову роботу можна швидко змінити новою, ще кращою. Якщо дитина захопиться вишивкою, то вже до 6 років роботи юного рукодільника викликать захоплення і здивування. Але навіть якщо цього не станеться, вміння цінувати ручну роботу назавжди залишиться з людиною, який хоча б спробував створити красу своїми руками і зрозумів, скільки праці, терпіння і душевних сил вкладається в кожен вишиту картину. Казкотерапію можна розглядати як процес перенесення казкових змістів в реальність, процес утворення зв'язків між поведінкою в реальному житті і казковими подіями.

Казки можна використовувати для діагностики проблеми, для пошуку рішення особистої проблеми, виходу з глухого кута, для підказки певного рішення. Під час обговорення казок важливо, щоб слухачі не засуджували

героїв казки, а постаралися їх зрозуміти; для цього бажано, щоб педагог говорив про почуття казкових персонажів у своїх репліках, про їх труднощі, а не про недоліки. У процесі роботи з казками педагог може використовувати різні методи:

1. Розповідь казок. Як зазначає І. Лисенкова, після прослуховування казки педагог задає питання, що активізують мовленнєву діяльність дітей: «Чи сподобалася тобі казка? Як ти думаєш, про що ця казка? Як ти думаєш, чому герой вчинив так-то? Що було б, якби він вчинив по-іншому? Чи міг бути у цієї казки інший кінець? І так далі.» (Лисенкова, 2012, с. 12). У процесі аналізу казки дитина при підтримці педагога формує своє ставлення до тієї чи іншої проблеми, ситуації, героям. Таким чином, у нього формується здатність до аналізу ситуацій, моральний компонент ставлення до світу. При розповіданні казок важливо підбирати такі, в яких відображаються важливі для дитини проблеми ставлення до себе і до світу (взаємини з однолітками, з дорослими, ставлення до природи, до тварин, розвиток самооцінки).

2. Переписування казок. Педагог може запропонувати дітям розповісти відому казку від імені певного персонажа, присутнього або не присутні в казці (наприклад, розповісти казку про Червону Шапочку очима Сірого Вовка). В цьому випадку змінюється ракурс сюжету, відтінки сенсу казки. Дитина вчиться ставати на позицію іншого. Другий спосіб застосування даного методу – переписування або дописування відомої казки. Діти можуть змінити кінець казки, якщо він їм не подобається, вставити інших персонажів. Це допомагає дітям переосмислити відомі сюжети, проявити творче ставлення до світу, розвиває активну позицію, самостійність. В даному випадку розвивається мовної, пізнавальний, емоційний, поведінковий, регулятивний компоненти.

3. Твір казок. Дітям пропонується розповісти усно казку на вільну або задану педагогом тему. В процесі розповідання казки аналізуються найбільш

значущі, актуальні або проблемні теми, події з життя дітей, їхнє ставлення до себе, до оточуючих людей, до світу.

4. Драматизація. Розігрування сюжету казки може проходити як після прочитання казки, так і в формі окремого заняття. Театралізоване відтворення казок може проходити за допомогою ляльок. Така комплексна робота (з використанням лялькотерапії) розвиває поведінковий компонент ставлення до себе і до світу, самооцінку, самоконтроль дітей. Вона дозволяє виявити дітям ті емоції, які їм складно виразити при спілкуванні з людьми. Можливо програвання всієї казки або обраних дітьми або педагогом-арт-терапевтом елементів, епізодів казки.

5. Малювання казок. Наприклад, дітям можна дати завдання розбитися на пари і разом намалювати казковий малюнок, а потім кожній дитині розповісти по малюнку свою казку.

6. Творчі гри з казкою. На думку О. Філь (Філь, 2010, с. 5), «можна запропонувати дітям різні творчі завдання. Наприклад: «В одній казковій країні є річка, але в ній тече не вода, а вогонь. Як переправитися через цю річку?», «В одному місті оселився страшний дракон. Мудрі люди сказали, що раніше він був прекрасним принцом, якого зачарував злий чарівник. Як ви думаєте, чому він зачарував принца? Що можна зробити для того, щоб його зняти чари?».

Отже, арт-терапія є одним із способів роботи в екзистенційному консультуванні. Наприклад, участь дитини в арттерапії як творчому процесі дозволяє йому придбати певний життєвий досвід, викликає потребу висловлювати в своїй діяльності настрій, переживання, проблеми. У боротьбі з дитячими страхами, наприклад, можна використовувати ізотерапії.

2.2. Соціально-педагогічні умови з дітьми дошкільного віку до занять з арт-терапії

Практична робота передбачає проведення системи занять з використанням різних видів арт-терапії. Позитивна атмосфера арт-терапевтичних занять, що сприяє розкріпаченню дітей, може бути створена тільки при вирішенні арт-терапевтом певних завдань, при дотриманні принципів роботи:

1. Створити для дитини атмосферу безпеки. Арт-терапевт не може змусити дитину відчувати себе в безпеці, це відчуття виникає у дитини в процесі розвитку відносин. Почуття безпеки забезпечується також послідовним поведінкою арт-терапевта. Це не означає, що дитині дозволено абсолютно все, проте важливим аспектом арт-терапії є те, що у дитини з'являється відчуття свободи. Дозволяючи дитині виражати себе, робити вибір, ми створюємо у нього це почуття. Арт-терапевтичні заняття проводяться двома способами. У першому випадку дитині надається можливість виготовити виріб з конкретного матеріалу на певну тему. При цьому вдається побачити дивовижні незвичайні поєднання кольорів, своєрідну форму, самобутнє вираження сюжету. Все це безпосередньо пов'язано з особливостями світовідчуття дитини, його почуттями, переживаннями, що відображають приховані від свідомості символи. Арт-терапія дозволяє педагогу отримати в цьому випадку додатковий діагностичний матеріал, що свідчить про проблеми дитини.

Другий варіант – неструктурований заняття. Діти самі вибирають тему, матеріал, інструменти. В кінці занять проводиться обговорення теми, манери виконання і так далі.

Проведення арт-терапевтичних занять неможливо без дотримання таких принципів роботи з дітьми:

1. Сензитивність – арт-терапевт щиро цікавиться дитиною і буде теплі, турботливі стосунки з ним.

2. Атмосфера прийняття – арт-терапевт приймає дитину безумовно і не вимагає насильно від нього ніяких змін.

3. Стимуляція самодослідження – педагог-арт-терапевт створює у дитини почуття безпеки і дозволеності в системі відносин так, щоб дитина могла вільно досліджувати і виражати власне «Я».

4. Відображення – педагог завжди чутливий до переживань дитини і делікатно відображає його почуття таким чином, щоб дитина поступово приходив до саморозуміння.

5. Стимуляція відповідальності – педагог глибоко вірить у здатність дитини діяти відповідально.

6. Арт-терапевт вірить у внутрішню спрямованість дитини, дозволяє йому бути лідером в різних областях взаємин.

7. Педагог цінує поступовість арт-терапевтичного, лікувального процесу і не намагається насильницькими методами його прискорити.

8. Педагог встановлює тільки такі терапевтичні обмеження, які допомагають дитині прийняти на себе відповідальність. На першому етапі при заняттях арт-терапією необхідно подолати опір, пов'язане з поширеним «комплексом невміння», збентеженням перед незвичним заняттям (Герньєр, 2003).

Основне завдання арт-терапевта на перших етапах – подолання збентеження дитини, його нерішучості чи страху перед незвичними заняттями. Нерідко опір доводиться долати поступово. На початкових етапах роботи більш доцільним є пропозиція тим для арт-терапії педагогом, надалі активність надається дітям.

Можна запропонувати наступні методичні рекомендації щодо застосування педагогом арт-терапії з дітьми:

1. Використовувати методику арт-терапії регулярно і системно.

2. На заняттях застосовувати різні види арт-терапії (Лялькотерапія, ізотерапії, музикотерапію, казкотерапію і так далі.) В комплексі.

3. Враховувати індивідуально-психологічні особливості дітей.

4. Результат роботи дитини (малюнок або скульптура, складена казка, вишивка) повинні аналізуватися в першу чергу самим дитиною-автором, а не арт-терапевтом.

5. Для згуртування дитячого колективу використовувати елементи ігрової терапії, при цьому намагатися виробити єдність поглядів, думок в групі.

6. Елементи музикотерапії використовувати на кожному занятті для створення сприятливої атмосфери, для настройки дітей на заняття, для розслаблення, а також для розвитку саморегуляції дітей.

7. З тими дітьми, з якими не спілкуються в колективі, необхідно використовувати види арт-терапії з метою розвитку у них позитивних якостей, протилежних тим, за які не приймають їх члени колективу (наприклад, за допомогою показу етюдів в лялькотерапії, розкриття потенційних можливостей в ізотерапії).

8. Для вирішення конфліктів в колективі, обговорення реальних вчинків (як позитивних, так і негативних) використовувати Лялькотерапія, казкотерапія, драматерапія (читання етюдів, розгляд склалися в них ситуацій, розподіл ролей і гра).

9. Для управління активністю дітей підбирати різні образотворчі матеріали (малювання пальцями, «чарівними плямами», помадою, тіннями, по точкам і так далі.) Відповідно до індивідуально-психологічними особливостями дітей.

10. Для роботи з гіперактивними і розгальмованими дітьми, а також з тими, хто схильний до агресії в поведінці, використовувати ігротерапію і ізотерапію. Причому не рекомендується використовувати такі матеріали, як фарба, глина, пластилін, оскільки вони стимулюють неструктуровану

активність дитини (розкидання, розбризкування, розмазування та ін.), яка легко може перейти в агресивну поведінку. Доречніше запропонувати таким дітям листи паперу середнього розміру, олівці, фломастери, тобто образотворчі засоби, які вимагають від них організації і структурування своєї діяльності, тонкої сенсорно-моторної координації та контролю за виконанням дії, і відповідні завдання, наприклад «Малювання по точках».

11. Для дітей емоційно затиснутих, фрустрованих, з високою тривожністю використовувати елементи ізотерапії: більш корисні матеріали, що вимагають широких вільних рухів, які включають в дію все тіло, а не тільки область кисті і пальців (Морисон, 2013).

Таким дітям слід пропонувати фарби, великі кисті, великі аркуші паперу, прикріплені на стінах; глину і пластилін, малювання крейдою, гру з біжить з-під крана водою.

Таким чином, при аналізі спеціальної та методичної літератури визначено, що найбільший ефект для ослаблення емоційної напруженості і тривожності мають завдання «Малювання пальцями», «Чарівні плями». Використання педагогом в роботі з дітьми системи методів арт-терапії регулярно і системно, комплексно (застосовуючи казкотерапію, игротерапію, лялькотерапію, ізотерапії, музикотерапію і ін.). З урахуванням індивідуально-психологічних особливостей сприятиме їх успішної соціалізації.

2.3. Аналіз зарубіжного досвіду впровадження арт-терапії у дошкільних освітніх закладах

Є значні можливості для впровадження арт-терапії не тільки в масових і спеціалізованих школах, а й у дошкільних освітніх установах, закладах додаткової освіти, а також у вищій школі, в тому числі в якості одного з методів психологічного супроводу студентів.

В якості пріоритетних завдань застосування арт-терапії при цьому можуть виступати: корекція девіантної поведінки і емоційних розладів у

дітей та підлітків; профілактика поведінкових і емоційних порушень, аддикцій і порушень шкільної адаптації; сприяння більш гармонійного, всебічного розвитку особистості учнів, тісно пов'язане із завданнями психопрофілактики, а також профілактики екстремізму і насильства в суспільстві, досягнення більш високого рівня їх психосоціальної адаптації; реабілітація / ресоціалізація дітей і підлітків з «особливими потребами», т. е. мають ті чи інші системні порушення (мови, слуху, зору, рухових функцій), відхилення в поведінці, які перебувають в аномальних психосоціальних умовах і так далі, профілактика і корекція емоційних і поведінкових розладів у членів педагогічного колективу (зокрема, профілактика і корекція синдрому емоційного вигорання у педагогів) (Рамirez, 2013).

Арт-терапія сама по собі не покликана вирішувати виховно-освітні завдання, але може сприяти їх вирішенню шляхом усунення або пом'якшення психологічних особистісних відхилень у учнів і членів педагогічного колективу, а також нейтралізації і корекції деяких патогенних внутрішньо-сімейних впливів на особистість учнів. Висування перерахованих вище завдань в якості пріоритетних відрізняє арт-терапію як систему лікувально-корекційних та профілактичних впливів від художньої педагогіки, з одного боку, і різних інноваційних освітніх технологій, які використовують творче самовираження учнів як засіб підвищення ефективності освітнього та виховного процесу, з іншого боку. Незважаючи на те, що форма і навіть зміст творчої діяльності під час арт-терапевтичних занять і в процесі навчання нерідко характеризуються значним схожістю, умови і спрямованість арт-терапевтичного і освітнього процесів все ж різні. Вони по-різному впливають на психологічні структури учнів і обумовлюють різну психічну динаміку.

При проведенні арт-терапевтичних занять обов'язковими зазвичай є такі умови, як: психологічна безпека учасників процесу; відмова від оцінювання процесу та результатів творчої діяльності з точки зору художньо-естетичної і навіть морально-етичної; приватність і конфіденційність;

партнерство в стосунках клієнта і фахівця; необмежена свобода вибору клієнтом образотворчих матеріалів і способів роботи з ними, тим і сюжетів для творчості, а також допустимість порушення традиційних образотворчих форм; делегування клієнту відповідальності за процес і результати діяльності, пов'язане з використанням так званого недирективного підходу (Типли, 2011).

Організаційними формами арт-терапії в системі освіти можуть виступати: індивідуальне арт-терапевтичне консультування, тобто такий варіант психологічного консультування, при якому протягом усього процесу або на його певних етапах активно застосовуються засоби візуальної, проєктивно-символічної комунікації консультуємого і фахівця малюнок, ліплення, створення композицій з піску, робота з різними проєктивним матеріалом (фотографії, стомлений малюнки); групова арт-терапія (груповий арт-терапевтичний тренінг) у формі інтерактивної закритою або напіввідкритій тематичної групи або відкритої студії; сімейна арт-терапія (сімейне арт-терапевтичне консультування) на відміну від звичайного сімейного консультування та сімейної психотерапії дана форма роботи з сім'єю характеризується активним застосуванням образотворчих засобів, які служать основою для діагностики і корекції сімейних відносин. У деяких випадках на базі освітніх установ можуть також реалізуватися такі форми роботи арт-терапевта, як виставки, художні інсталяції та ландшафтні проєкти, пов'язані з художнім оформленням внутрішнього простору установи та прилеглої до нього території. У той же час вони вимагають чіткого розуміння фахівцем завдань подібних заходів і пов'язаних з ними психологічних і етичних ризиків (Герньєр, 2013).

Очевидно, що реалізація подібних «відкритих» арт-терапевтичних проєктів, пов'язаних з порушенням меж «робочого» (терапевтичного) простору і проявом вільної творчої ініціативи учнів в середовищі освітнього

закладу, може бути каталізатором вельми складною інституціональної динаміки і навіть призводити до перебудови сформованих владних відносин .

Можна також говорити про специфіку форм і видів арт-терапевтичної роботи, а також способів психологічного супроводу учасників арт-терапевтичного процесу в залежності від особливостей установи та контингенту учнів, термінів арт-терапії, фінансових і організаційних умов проведення занять. Є значні можливості для організації системи арт-терапевтичних занять і впровадження її окремих елементів в діяльність установ додаткової освіти. При цьому види і форми арт-терапевтичної роботи можуть припускати більшу диференційованість в порівнянні з масовими школами. У працюючих на базі таких установ фахівців, як правило, є значні можливості для реалізації інноваційних здоров'язберігаючих технологій, створення таких програм, які мають значну привабливістю для споживачів послуг. При цьому правомірно говорити про проведення не тільки традиційних арт-терапевтичних консультацій або групових тренінгів корекційної спрямованості, скільки про реалізацію інтегрованих програм, орієнтованих на вирішення комплексу розвиваючих і здоров'язберігаючих завдань на основі об'єднання художньо-освітнього, культурологічного, рекреаційного та арт-терапевтичного напрямку в діяльності установи (*Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору, 2019*).

Програми такого роду можуть бути розраховані на участь дітей, молоді (а в деяких випадках і дорослих) з різним рівнем художніх здібностей, соціальним досвідом і станом здоров'я. Хоча в деяких випадках можна говорити про проведення спеціальних програм, розрахованих на учасників «з особливими потребами», в більшості випадків програми не будуть пов'язані з акцентуванням уваги на «проблеми». При цьому наявність в групі окремих осіб з психологічними особливостями може зажадати від провідного використання диференційованого підходу до їх психологічного супроводу, а

також окремих прийомів, що дозволяють згладити напругу і сприяють якнайшвидшій інтеграції таких осіб в процес групової роботи.

Інтегровані програми з використанням арт-терапевтичних технологій в установах додаткової освіти можуть бути пов'язані з творчою переробкою традиційних художніх форм і фольклору, з одного боку, і нових жанрів візуального і паратеатрального мистецтва, таких як робота з об'єктами, фотографія, художня анімація і комп'ютерна графіка, з іншого боку. При цьому створюються значні можливості для застосування полімодальної терапії мистецтвом, що поєднує різні форми творчого самовираження, включаючи візуально-пластичні мистецтва, музику, танець, театр, розповідь і елементи літературної творчості.

Значні можливості у установ додаткової освіти є також для реалізації програм, орієнтованих на розкриття ресурсів місцевих громад, розвитку мережі соціально-психологічної підтримки вразливих категорій населення, підвищення загального рівня соціальної і культурної активності населення і його правової культури, розвитку толерантності, соціальної відповідальності, екологічної свідомості. Важливу роль при цьому можуть зіграти такі види роботи, які пов'язані зі спільною участю в ній людей різного віку і соціального стану, культурного і конфесійної приналежності, в тому числі представників молодіжних субкультур (Морисон, 2013).

Видаються вельми перспективними програми, пов'язані з художньою організацією природного і культурного середовища проживання, проекти по створенню фресок на фасадах будинків, графіті, плакатів, художньої інсталяції, творів ленд-арту (ландшафтною скульптури) і ландшафтного театру, по цілеспрямованій та узгодженій з місцевою адміністрацією роботі в середовищі міста чи селища (парки, дитячі майданчики тощо.).

Проблеми і перспективи розвитку арттерапії дітей з урахуванням професіоналізації арт-терапевтичної діяльності. Вивчення досвіду застосування арттерапії з дітьми і підлітками дозволяє говорити про ряд

істотних відмінностей в її використанні в нашій країні і за кордоном. Це стосується не тільки понятійного апарату (включаючи і сам термін «арт-терапія», часто потрактований в нашій країні абсолютно не так, як в інших країнах), але і організаційних форм і умов її застосування, методологічних основ і процесуально-технологічного боку роботи фахівців. Є також цілий ряд загальних проблем, пов'язаних із застосуванням арт-терапії в освіті в різних країнах.

Деякі принципові відмінності і загальні проблеми полягають в наступному:

1. Методи арт-терапії за кордоном, в країнах, де арт-терапія та інші форми терапії мистецтвом зареєстровані в якості самостійних парамедицинських спеціальностей, використовуються в основному професійними арт-терапевтами. Такі фахівці застосовують виключно методи арт-терапії, працюють відповідно до існуючих в цих країнах стандартами і навантаженнями, здійснюючи головним чином втручання корекційної спрямованості щодо обмеженого числа учнів. У деяких випадках ці фахівці також проводять профілактичну роботу в освітньому середовищі. В Україні методи арт-терапії при наданні психологічної допомоги дітям і підліткам використовують різні фахівці: в медичних установах цим займаються дитячі психіатри, лікарі-психотерапевти і клінічні психологи; в освітніх установах в основному педагоги-психологи, а в окремих випадках і педагоги. Рівень їх володіння даними методами варіюється в широкому діапазоні. Незважаючи на розвиток в нашій країні програм додаткової освіти та професійної перепідготовки в області арттерапії, більшість фахівців, які застосовують методи арттерапії, поки характеризується порівняно невисоким рівнем володіння професійним арт-терапевтичним інструментарієм і загальної поінформованості про методи арттерапії та терапії мистецтвом (Лебедева, 2003).

2. Застосування методів дитячо-підліткової арт-терапії в освітніх і медичних установах в Україні і за кордоном поки не носить масового характеру. Незважаючи на її значні можливості і відзначаються позитивні ефекти її застосування з дітьми та підлітками, широкому впровадженню методів арт-терапії в освітніх і медичних установах перешкоджає ряд факторів: відносна новизна даних методів, недостатня розробленість теоретико-методологічних, технологічних і організаційних аспектів, обмежений обсяг наукових доказів її корекційних і розвиваючих ефектів. Арт-терапія навіть в розвинених країнах (США, Великобританія) не є масовою спеціальністю; у багатьох регіонах професійні арт-терапевти поки зовсім відсутні, більшість з них працюють за тимчасовими контрактами або на умовах неповної зайнятості, часто поєднують роботу в декількох установах. Оскільки в Україні арт-терапію в освітніх і медичних установах застосовують різні фахівці, це створює потенційну можливість для її набагато більш широкого застосування. Однак для цього потрібно значне підвищення рівня знань і навичок в області арт-терапії у значної кількості лікарів-психотерапевтів і психологів за рахунок проходження ними відповідних програм додаткової освіти (Хрисанова, 2003).

3. Розвиток системи арт-терапевтичних послуг в освітніх і медичних установах в нашій країні і за кордоном вимагає більш розробленої методологічної бази і розширення обсягу досліджень, спрямованих на доказ її ефектів. З метою оптимізації роботи фахівців, які використовують методи арт-терапії для дітей і підлітків, потрібне подальше уточнення основного змісту і меж арт-терапевтичної діяльності, а також її від лічій від діяльності педагогів, в тому числі фахівців в галузі мистецької освіти, арт-педагогіки, корекційного навчання. Це не виключає використання педагогами інноваційних технологій, пов'язаних з творчим самовираженням учнів.

Однак, щоб уникнути змішування терапевтичних і освітніх компонентів в роботі педагогів, замість слів «арт-терапія» і «арт-

терапевтичної» (метод, прийом, підхід) при характеристиці таких технологій їм слід використовувати поняття «арт-методи», «методи творчого самовираження» і інші близькі їм за змістом визначення, уникати використання таких термінів, до складу яких входить слово «терапія». Це пов'язано з тим, що застосування методів арт-терапії має перш за все, лікувально-корекційну спрямованість і вимагає достатніх знань не тільки в області загальної, вікової психології та психології розвитку, але і клінічної психології, володіння прийомами психологічного консультування та інших спеціальних знань і навичок .

4. Відмінності в умовах застосування методів арт-терапії (дитяча поліклініка, різні підрозділи системи психіатричного обслуговування, спеціалізовані реабілітаційні центри, дошкільні освітні установи, масові та корекційні школи, установи додаткової освіти так далі.) У різних груп дітей і підлітків вимагають розробки і впровадження диференційованих форм арт-терапевтичної роботи. Деякі з них можуть мати переважно корекційну спрямованість, інші бути орієнтовані на вирішення комплексу завдань і допускати об'єднання художньо-освітнього, культурологічного, рекреаційного та арт-терапевтичного напрямку в діяльності установи. Можна відзначити значне розмаїття форм і методів арт-терапії, використовуваної на сьогоднішній день для дітей і підлітків в Україні (Рамирез, 2013).

Методи арт-терапії мають значний здоров'язберігаючих потенціалом стосовно до системи освіти. Використання цих методів на базі шкіл та інших освітніх установ може виступати одним з факторів збереження психічного здоров'я учнів і педагогічних кадрів. Як відзначає О. Філь (Філь, 2010, с. 10), «впровадження арт-терапії в різних освітніх установах дозволяє вирішувати завдання попередження і корекції поведінкових і емоційних розладів у дітей та підлітків, розвитку у них комплексу психологічних навичок, необхідних для успішної психосоціальної адаптації, проводити роботу з сім'ями учнів, а також педагогами з метою профілактики синдрому емоційного вигорання.

Поряд з іншими заходами, що здійснюються відповідно до концепції психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, шкільна арт-терапія може підвищувати оперативність психологічних втручань і тим самим посилювати профілактичну спрямованість роботи з підростаючим поколінням» (Ленів, 2010, с. 12).

Разом з тим, дані автори визнають, що як в нашій країні, так і за кордоном рівень впровадження арт-терапії в освітніх установах поки залишається на низькому рівні, що не дозволяє в достатній мірі реалізувати її можливості. Є численні проблеми, пов'язані з недостатньою узгодженістю в роботі арт-терапевтів та інших шкільних працівників, з відсутністю чіткого розуміння пріоритетних завдань арттерапії в школах, недостатньою розробленістю методологічних аспектів арттерапії в освіті, дефіцитом фахівців з необхідним рівнем арт-терапевтичної підготовки.

Концепція психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу як основа застосування арт-терапії в освіті. Ідея психолого-педагогічного супроводу в процесі шкільного навчання в різних його аспектах не нова. Багато відомі вітчизняні психологи використовують близьке за змістом слово «сприяння».

Термін «супровід» введений М. Р. Битяною. Відповідно до неї, супровід як основа професійної діяльності шкільних педагогів і психологів орієнтоване на створення умов (педагогічних, психологічних, соціальних) успішного навчання і розвитку кожної дитини в ситуації шкільного взаємодії (Лисенкова, 2012). Таким чином, завдання шкільного психолога та інших фахівців освітнього закладу розробка і впровадження в шкільну практику таких умов і ситуацій, які забезпечували б кожній з учнів можливість реалізації своїх актуальних потреб освітніх, вікових, індивідуально-особистісних.

У процесі психолого-педагогічного супроводу шкільний психолог допомагає учням робити усвідомлений життєвий вибір в цьому складному

світі, конструктивно вирішувати неминучі конфлікти, освоювати найбільш індивідуально значущі і цінні методи пізнання, спілкування, розуміння себе та інших. Битяновой позначені три основних принципи, на яких базується психолого-педагогічний супровід (Битянова, 2000):

1. Принцип слідування за природним розвитком учня на даному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу. Психолог при супроводі учня спирається на ті особистісні досягнення, які реально є, визнає безумовну цінність внутрішнього світу кожного, пріоритетність потреб, цілей і цінностей його розвитку.

2. Принцип самостійності учня, який виражається в тому, що психолог тільки створює умови для самостійного творчого освоєння учням системи відносин зі світом і з самим собою, а також для здійснення кожним з них особистісно значущих життєвих виборів, не перетворюючись при цьому в зовнішній психологічний «милицю », на який учень спирається кожен раз в ситуації вибору і тим самим уникає відповідальності за прийняте рішення.

3. Принцип вторинності форм і змісту психолого-педагогічного супроводу по відношенню до соціальної та навчально-виховних середовищ життєдіяльності учня.

Психолого-педагогічний супровід учня не ставить собі за мету активне спрямований вплив на ті соціальні умови, в яких живе учень, і ту систему навчання і виховання, яку вибрали для нього батьки. Мета супроводу створити в рамках об'єктивно даної учневі соціально-педагогічного середовища умови для його максимального в даній ситуації особистісного розвитку і навчання.

Відповідно до цих основними компонентами процес супроводу йде в декількох найважливіших напрямках діяльності шкільного психолога: психодіагностика; психопрофілактична, розвиваюча і психо-корекційна діяльність; консультування всіх суб'єктів освітнього процесу (учнів, їх батьків та педагогів); просвіта всіх суб'єктів освітнього процесу; соціально-

диспетчерська діяльність. Співвіднесення концепції психолого-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу з існуючими в різних країнах світу підходами до проведення арт-терапії на базі шкіл дозволяє констатувати не тільки наявність ряду загальних принципів і завдань, а й очевидних відмінностей, властивих моделі психолого-педагогічного супроводу, з одного боку, і арт-терапевтичної впливів, з іншого боку. Значною мірою це залежить від того, що арт-терапію на базі шкіл за кордоном, перш за все в таких країнах, як США, Великобританія, Ізраїль і деякі інші, проводять професійні арт-терапевти, а в Україні педагоги-психологи і іноді також педагоги. В огляді літератури з проблеми застосування арт-терапії в школах України та інших країн А. І. Копитін і Е. Е. Світовская звертають увагу на характерне для таких країн посилення клінічної спрямованості діяльності арт-терапевтів, що підтверджується включенням в шкільне штатний розклад в США клінічних арт-терапевтів (Трипли, 2011). Це, з одного боку, пов'язано з посиленням ролі клінічних дисциплін в процесі підготовки арттерапевтів і підвищенням вимог до якості арт-терапевтичних послуг в США і, з іншого боку, зі змінами в розумінні керівниками освітніх установ того, в чому полягають пріоритетні завдання діяльності працюючих на їх базі фахівців з арт-терапії. Найбільшу увагу зарубіжні арт-терапевти звертають при роботі в школах на проведення психо-корекційної роботи з дітьми та підлітками з поведінковими та емоційними розладами (Рамирес, 2013).

Багато функцій, що відводяться педагогам-психологам відповідно до концепції психолого-педагогічного супроводу, при цьому виявляються нівельовані. У той же час, як впливає з ряду зарубіжних публікацій, арттерапевти усвідомлюють важливість профілактичних заходів, застосування програм раннього втручання щодо дітей групи ризику, а також застосування розвиваючих впливів на основі творчої діяльності учнів, проведення спеціальних арт-терапевтичних програм, орієнтованих на більш широкий коло дітей і підлітків. Так, соціологи та педагоги відзначають, що

психотерапія мистецтвом є найбільш підходящим методом для роботи з неповнолітніми, і що довгострокові форми психо-корекційної роботи з ними можуть бути успішно реалізовані саме на базі шкіл (Essex, Frostig, Hertz, 1996). На думку цих авторів, основна мета впровадження арт-терапії в школах це адаптація дітей до умов освітньої установи і профілактика шкільної неуспішності. Автори відзначають відмінності в пріоритетних завданнях діяльності вчителів і шкільних арт-терапевтів. Вони також вважають, що педагоги і арттерапевт мають ряд загальних довгострокових завдань, таких, зокрема, як розвиток в учнів навичок вирішення проблем, здатності справлятися зі стресом; підвищення їх міжособистісної компетентності та вдосконалення комунікативних навичок; розкриття творчого потенціалу; формування здорових потреб.

На жаль, в професійних зарубіжних публікаціях по темі застосування арттерапії в школах не згадується про таку важливу сторону діяльності фахівців в області психічного здоров'я (психологів, арт-терапевтів), як збереження здоров'я педагогічних кадрів, в тому числі профілактика і корекція синдрому емоційного вигорання. Застосування методів арт-терапії в освітніх установах може тісно переплітатися з соціалізується, виховними, розвиваючими, психопрофілактичними, а в разі потреби і корекційними методами впливу на учнів. Оскільки посади арт-терапевта в сучасних російських школах немає, то арт-терапевтичні методи або методи творчого самовираження застосовують в своїй роботі в тій чи іншій мірі всі шкільні фахівці, але треба пам'ятати, що фахівець, який використовує дані методи, повинен мати спеціальну підготовку в області психологічного консультування та арттерапії.

На наш погляд, можна використовувати арт-терапевтичні методи в виховно-освітньому процесі та з профілактичною метою. Така своєрідна «щеплення творчістю» сприятиме розвитку особистісного потенціалу, допоможе попередити асоціальну і саморуйнівну поведінку, розвиток

патологічних залежностей, підвищить самооцінку, поліпшить психоемоційний стан. Система психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу в навчальному закладі передбачає взаємодію фахівця, що реалізує арт-терапевтичні методи, з усіма суб'єктами освітнього простору: учнями, їхніми батьками та педагогами (Медведева, 2001).

Крім того, система як така складеться тільки тоді, коли робота з усіма суб'єктами освітнього простору буде побудована в усіх напрямках діяльності фахівця. Так як автор даної роботи є педагогом-психологом, то орієнтований у своїй професійній діяльності на наступні напрямки: психологічне просвітництво; психологічна діагностика; психологічне консультування; психопрофілактична та корекційно-розвиваюча робота..

З урахуванням цих двох складових (суб'єкти освітнього простору і напрямки діяльності) і будується система психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу в навчальному закладі. З точки зору використання арт-терапевтичних методів для фахівця, їх реалізує, найбільш значущими будуть такі напрямки, як психологічне консультування (перш за все індивідуальне), а також психопрофілактична та корекційно-розвиваюча робота. Крім того, в деяких випадках можливе використання арт-терапевтичних методів суто з метою психологічної діагностики (Рамирес, 2013).

Отже, відмінності в умовах і спрямованості арт-терапії та освітнього процесу можуть в деяких випадках створювати труднощі в розумінні членами педагогічного колективу арт-терапевтичної роботи і навіть викликати її сприйняття як «загрози» традиційній системі інституційних педагогічних відносин. У той же час арт-терапія за своєю суттю конгруентна педагогіці, оскільки в якості стратегічної мети вона так само, як і педагогіка, має соціально успішну, здорову особистість учня, що характеризується високим рівнем самореалізації і якості життя. Можна також розглядати арт-терапію як засіб, що сприяє пом'якшенню впливу на організм і психіку учнів

і педагогів певних факторів, пов'язаних з системою освіти і характерними для неї психологічними навантаженнями і інституційними відносинами.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі дослідницької роботи нами проаналізовано методичні особливості використання різних видів арт-терапії в системі соціально-педагогічної роботи та визначено, що арт-терапія – це лікувальний вплив, яке завдяки використанню матеріалів і продуктів мистецтва, що розуміються як допоміжні засоби терапевтичного процесу, є видом психічної допомоги і підтримки для вирішення шляхом цілеспрямованого аналізу особистих проблем людини, що надає підтримку на шляху до досягнення почуття безпеки і може дозволити задовольнити його потреби. Одночасно арт-терапевтичні техніки можуть допомогти істотно впливати на зміну самопочуття, ставлення дитини і на способи сприйняття себе та інших людей.

Виділено, що розкриті соціально-педагогічні умови дітей дошкільного віку до занять з арт-терапії, що арт-терапія сприяє самовираженню, самоствердження дитини і розвитку креативного початку особистості. Класична арт-терапія спочатку включала в себе тільки такі види візуального мистецтва, як живопис, ліплення, фотографію, графіку.

З'ясовано, що при аналізі зарубіжного досвіду впровадження арт-терапії у дошкільних освітніх закладах, що сучасна арт-терапія дозволяє використовувати нові види творчості і самовираження. Зараз популярні також бібліотерапія, драматерапія, танцювальна терапія, казкотерапія, відео- і аудіотерапія, маскотерапія, пісочна терапія і багато іншого. Кількість видів арт-терапії стає дедалі більше. Методика арт-терапії сприяє адаптації в колективі, встановлення дружніх і доброзичливих контактів, зняттю психоемоційного напруження, корекції індивідуальних особливостей і якостей особистості.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОГРАМИ ПО АРТ-ТЕРАПІЇ «АРТ-ГАРМОНІЯ» З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Діагностика емоційної сфери дошкільників в умовах закладах дошкільної освіти

Експериментальне дослідження було проведено на базі закладу дошкільної освіти (ЗДО) «Дельфінятко» м. Ізмаїла з дітьми дошкільного віку у кількості 60 осіб.

У дослідженні були задіяні дошкільники віком від 6 років, вихователі та батьки.

У процесі дослідно-експериментальної роботи нами були вивчені методики науковців-практиків, а саме:

- Методика «Вивчення сприйняття картини»;
- Методика «Виріж фігурку».

1) Характеристика методики «Вивчення сприйняття картини» (Беленька, 2015).

Підготовка дослідження. Підібрати з урахуванням віку дитини незнайомі йому три скульптури різних жанрів: сюжетну, тварина, натюрморт.

Проаналізувати картини за наступною схемою:

- Особливості смислового центру (дати їй назву і коротко передати зміст);
- головний і другорядні предмети (перерахувати всі);
- причини зв'язку між предметами (вказати всі).

Структура дослідницької роботи. Експеримент проводиться з дітьми у групах.

Перший етап. Опис картини. Дитині по черзі розглядають картини та описують побачене: «Подивися уважно на цю картину і розкажи про те, що

ти бачиш». Що стосується труднощів, то вихователі задають навідні запитання. Дитина може водити по скульптурі пальцем, вказуючи на предмети, які він розглядає.

Другий етап. Естетична оцінка картини. Перед дитиною розставляють картини і просять вибрати ту, яка йому більше подобається. Дитина вибирає картину і пояснює свій вибір.

Третій етап. Естетична оцінка картини. Показують кілька картин одного жанру, виконаних в різній манері, і просять вибрати ту, яка йому подобається. Послідовно показують картини всіх трьох жанрів. З'ясовують, як стильові особливості картини впливають на її естетичну оцінку дитиною. Для цього просять дитину пояснити причини вибору.

Обробка даних. Дітей розподіляють на три групи в залежності від рівня естетичної оцінки. Рівні сприйняття картини по представленим зразкам визначаються в залежності від естетичного сприйняття і представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Рівні розвитку сприйняття

Група естетичної оцінки	Характеристика вміння оцінювати побачене	Рівень розвитку сприйняття скульптури
перша група	відсутність оцінки	Низький рівень
друга група	мало усвідомлена оцінка (коли на питання про те, подобається чи не подобається скульптура, дитина не може пояснити, чому)	Середній рівень
третья група	усвідомлена оцінка, коли дитина мотивує свій вибір, відзначаючи особливості змісту і виразних засобів скульптури	Високий рівень

2) Характеристика методики «Виріж фігуру» (Беленька, 2015)

Дана методика призначена для діагностики наочно-дієвого мислення дітей дошкільного віку. Полягає вона в тому, що діти повинні максимально точно по поданому зразку вирізати фігури, намальовані на папері. Дитині по черзі пропонують вирізати шість фігур, при цьому всі картки він отримує одночасно, а також ножиці. Завдання вирізати всі ці фігури як можна швидше і точніше. (Перший з квадратів просто розрізається ножицями навпіл по горизонтальній лінії, прокреслені в ньому).

Рівень розвитку сприйняття дитини визначається з таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні розвитку сприйняття

Кількість набраних балів	Рівень розвитку
10 балів	Дуже високий
8-9 балів	Високий
4-7 балів	Середній
2-3 балів	Низький
0-1 бал	Дуже низький

Дані отримані за методикою «Вивчення сприйняття картини» представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Дані за методикою «Вивчення сприйняття скульптури»

Кількість дітей	Рівень сприйняття скульптури		
	низький	середній	високий
60	29	25	6
100%	48%	42%	10%

Як бачимо з отриманих даних, рівень сприйняття скульптури дітьми переважно на низькому та середньому рівні. На високому рівні скульптуру сприйняли лише 10% дітей.

Дані отримані при застосуванні методики «Виріж фігуру» представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівень розвитку сприйняття по другій методиці

Кількість опитуваних	Рівень розвитку				
	Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
60	9	20	25	5	1
100%	15%	33%	42%	8%	2%

Як бачимо з представлених у таблиці даних, можемо стверджувати, що рівень розвитку наочно-дієвого мислення дітей дошкільного віку також перебуває на середньому та низькому рівні. Все це вказує на те, що необхідно провести соціально-педагогічну роботу з підвищення рівня соціального розвитку сприйняття та емоційного ставлення до соціума дітей дошкільного віку

Наступним пунктом нашого дослідження ми опишемо формуючий експеримент.

3.2. Структура експериментальної програми по арт-терапії «Арт-гармонія» як засобу корекції емоційної сфери у дітей дошкільного віку

Для того, щоб дитина навчалася з задоволенням і змогла вирости успішним членом суспільства потрібно створити для цього відповідні умови. Для цього необхідне створення відповідних умов. Саме тому, величезним

корекційно-розвиваючим потенціалом в навчанні і вихованні дітей має мистецтво.

Мистецтво, є формою художньо-естетичного освоєння світу, та не тільки є джерелом збагачення художньої культури дитини, але і грає істотну роль в соціокультурному становленні особистості.

На думку М. С. Кагана, основними видами мистецтва, що забезпечують художньо-естетичне розуміння світу, є, література, музика і живопис (2005, с.199). Вони, з одного боку, діють на головні сфери психіки дитини (думки, почуття, уявлення), а з іншого – дитина володіє трьома способами освоєння світу (пізнанням, осмисленням, і перетворенням), зумовленими такими процесами, як мислення, переживання, уяву. Мистецтво прагне втілити всі ці три сторони духовного життя людини, забезпечуючи роботу думки словом, переживань – музикою, уявлень – образотворчим мистецтвом. Саме цей трикутник – література, музика, живопис – представляє системоутворюючий характер в загальному контексті художньої культури (Каган, 2005).

Цілющі здатності мистецтва були усвідомлені задовго до того, як «психотерапевти придумали психотерапію», і зв'язувалися вони, перш за все, з катарсисом – очищенням. Наукові дослідження доводять, що мистецтво – це не тільки «прикраса життя», а й найважливіше осередок всіх біологічних і соціальних процесів особистості в суспільстві.

Все більшого поширення в сучасному художньому вихованні набуває метод так званої педагогічної арт-терапії. У науково-педагогічній інтерпретації він розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я засобами художньої діяльності, як окремої особистості, так і всього колективу в цілому.

Як самостійна галузь теоретичного і практичного знання арт-терапія відокремилася приблизно в 30-і роки ХХ-го століття (термін введений А. Хіллом). Спочатку словосполученням «арт-терапія» позначали різні методи використання всіх видів мистецтва і творчої діяльності з терапевтичними

цілями. Розвиваючись як самостійний напрям психолого-педагогічної допомоги, вона запозичила прогресивні фундаментальні теорії та практичні відомості з психології, педагогіки, мистецтва.

«Згідно з В. Беккеру-Глошу, призначення арт-терапії не в тому, щоб виявляти психічні вади або порушення. Навпаки, вона звернена до сильних сторін особистості, а також має дивовижну властивість внутрішньої підтримки та відновлення цілісності людини. центральною фігурою в арт-терапевтичному процесі є особистість, яка прагне до саморозвитку та розширення діапазону своїх можливостей.

За словами відомого психотерапевта В. В. Макарова, арт-терапія повністю відповідає все зростаючій потреби сучасної людини в м'якому, екологічному підході до його проблем, неуспішності або неповної самореалізації.

Численні зарубіжні та вітчизняні дослідження відзначають, що арт-терапія не має протипоказань. ... Будь-яка людина, незалежно від культурного досвіду і художніх здібностей, може бути учасником арт-терапевтичного процесу» (Лебедева, 2000, с. 6).

«Використання арт-терапії в педагогіці, призвело до виникнення напрямів педагогічної арт-терапії. Біля її витоків перебували Ф. Чізек (Австрія), Г. Рід, В. Ловенфельд, М. Наумбурга (США), М. Річардсон (Великобританія), які розглядали заняття дітей образотворчим мистецтвом як інструмент розвитку їх емоційної сфери, мислення і природної креативності» (Сизлва, 2005, с. 76).

Представники названого напрямку розглядають арт-терапію як інструмент прогресивної педагогіки, розвитку потенціалу психічного здоров'я дітей та підлітків, формування здорової, творчої особистості (Макарова, 2006, с. 74).

Педагогічне спрямування арт-терапії має неклінічну спрямованість і розраховане як на потенційно здорову особистість, так і особистість з

обмеженими можливостями здоров'я. При цьому названий термін використовується не в буквальному контексті – «лікування», а в сенсі «соціального лікування» особистості, зміни стереотипів її поведінки і підвищення адаптаційних здібностей засобами художньої діяльності.

Використання мистецтва як цілющого фактору найбільш доступно для педагога в силу його професійної підготовленості. Причому, спеціальні медичні знання для цього не потрібні.

І дитина, і дорослий в арт-терапевтичному процесі набувають цінний досвід позитивних змін. Поступово відбувається поглиблене самопізнання, самоприйняття, гармонізація розвитку, особистісний ріст. Це потенційний шлях до самовизначення, самореалізації, самоактуалізації особистості. «Допомогти людям стати особистостями – це значно важливіше, ніж допомогти їм стати математиками або знавцями французької мови» (Роджерс, 2001, с. 119).

Корекційно-розвиваюча програма педагогічної арт-терапії «Арт-гармонія» розроблена для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), основним призначенням якого є надання конкретної діагностичної та корекційно-розвиваючої допомоги дитині з, виявлення перспектив його інтеграції в освітнє середовище.

Так як програми і методики, використовувані в системі дошкільної освіти, часто виявляються в наших умовах неефективними (в силу тривалих термінів реалізації, постійного складу дитячого колективу, розробок для дітей з нормою розвитку), виникла ідея впровадження в освітній процес програми, заснованої на методі арт-терапії.

Програма педагогічної арт-терапії «Арт-гармонія» є авторською і не має аналогів.

Програма педагогічної арт-терапії «Арт-гармонія» заснована на комплексно-тематичному підході, має індивідуальну корекційно-розвиваючу спрямованість і орієнтована не стільки на пряму передачу дітям спеціальних

умінь і навичок, скільки на вирішення завдань активізації їх внутрішнього потенціалу, підвищення мотивації до різних видів художньої діяльності, розвитку творчої активності, формування адекватного міжособистісного поведінки і конструктивного спілкування на основі емоційно-значущої діяльності.

Унікальність програми «Арт-гармонія» полягає в тому, що вона має універсальний характер і розрахована на будь-яку дитину, тобто ініціює резервні можливості як дітей з нормою, так і з обмеженими можливостями здоров'я, різниця полягає лише в якості досягається результату.

Дана програма містить високий корекційний потенціал: сприяє успішній адаптації дітей в умовах тимчасового колективу, стабілізації емоційної сфери, зниження тривожності, невпевненості в собі, агресивності. Вона успішно застосовується для дітей з затримкою психічного розвитку, з розумовою відсталістю легкого та середнього ступеня тяжкості, проблемами соціальної адаптації, емоційно-вольової нестійкістю, тривожністю, заниженою самооцінкою, низькою працездатністю, порушеннями пізнавальної діяльності, комунікації, поведінки.

Програма «Арт-гармонія» розроблена з урахуванням наукових досліджень в області арт-терапії, концепції розвитку, особистого досвіду фахівців, які працюють за програмою. Вона може бути використана в практиці установ тимчасового перебування дітей (табору відпочинку, будинки відпочинку, діагностичні, реабілітаційні центри, санаторії, соціальні притулки та ін.); в шкільній і студійної практиці; а також в практиці підвищення професійного потенціалу педагогів, музичних керівників, соціальних педагогів.

Мета експериментальної програми арт-терапії «Арт-гармонія» – ініціація резервних можливостей дітей, активізація і збагачення попереднього художнього досвіду, розвиток емоційної сфери, адаптація в умовах тимчасового колективу засобами художніх видів діяльності.

Завдання:

1. створити оптимальні умови для психологічного благополуччя, самореалізації, самовираження дітей в умовах тимчасового колективу;
2. сприяти формуванню мотивації до різних видів художньої діяльності;
3. формувати зображально-виразні навички дітей, пов'язані з засвоєнням особливостей виразного мови кожного виду мистецтва;
4. забезпечувати художньо-пізнавальні потреби дітей через активну участь в творчих видах діяльності;
5. сприяти підвищенню адаптаційних здібностей особистості в умовах тимчасового колективу, зміни негативних стереотипів поведінки, до активної індивідуальної і колективної діяльності в світі мистецтва.

Комплексний підхід полягає в тому, що всі фахівці, що працюють за програмою (музичний керівник, соціальний педагог, психолог, вихователь), тісно взаємодіючи один з одним, працюючи відповідно до тематичного річного плану, одночасно здійснюють підготовку до чергового художнього події: музичний керівник розучує пісенний, танцювальний матеріал, готує театралізацію; педагог додаткової освіти по зображувальній діяльності готує виставку по темі, використовуючи різні види технік; бібліотекар проводить бесіди, вікторини, підбирає вірші, читає художні твори на тему. Це сприяє цілісному сприйняттю дітьми навколишнього світу. Крім того, арт-процес здійснюється під постійним наглядом психологів, логопедів, дефектологів, які при необхідності допомагають вирішити виникаючі проблеми. З огляду на, що дана програма розрахована на використання як в спеціальних умовах, так вона включена в загальну освітню програму ЗДО. Успішність і результативність програми залежать, перш за все, від співпраці всіх фахівців, які працюють з дітьми.

Програма «Арт-гармонія» є комплексом того, що включає етапи:

- музикотерапія (вплив через сприйняття музики, спів, гру на музичних інструментах);
- танцетерапія (вплив через рухи під музику: танець, пластику, ритміку);
- театротерапія (вплив через образ, театралізацію);
- зображувальна терапія (вплив засобами образотворчого мистецтва: малюванням, ліпленням, декоративно-прикладним мистецтвом);
- бібліотерапія (вплив читанням).

Кожен етап має крім загальних, свої специфічні цілі і завдання, визначене корекційно-розвиваюче значення.

В процесі занять музикотерапії діти із затримкою соціального розвитку та розумовою відсталістю освоюють навколишню дійсність, виражену в музично-художніх образах. Активізуються почуття, емоції, переживання дитини, створюють умови для осмислення прекрасного і потворного, доброго і злого, любові і ненависті, допомагають емоційно-чуттєво і діяльно відгукнутися на них, забезпечують відчуття власної самоцінності, співпричетності з іншими людьми, адекватності комунікативних проявів.

Оскільки музика є мовою невербальної комунікації, найбільший ефект ми в праві чекати, впливаючи на почуття і настрої дитини, послаблюючи негативні переживання в процесі їх катарсичні розрядки під впливом музики. Заспокоюючи емоційний стан і наповнюючи його новими радісними переживаннями, музика допомагає дитині послабити негативні реакції.

Заняття ізотерапії для дітей з розумовою відсталістю, із затримкою психічного розвитку, аутичних дітей сприяють сенсорному розвитку, формують мотиваційно-потребностную сторону їх продуктивної діяльності, сприяють диференціації сприйняття, дрібних рухів руки, а також забезпечують розвиток довільної уваги, уяви, мовлення, комунікації.

Заняття театротерапії дітей дають позитивну динаміку в якісному розвитку уяви, формуванні його творчого компонента. Вони забезпечують

становлення знаково-символічної функції мислення, довільної уваги, корекції психоемоційного стану, а також сприяють розвитку багатьох компонентів особистості дітей.

Танцетерапія, що включає танець, пластику, ритміку – це вид активної музичної діяльності, основою якого є взаємодія музики і ритмічного руху. Описана у методичних посібниках та рекомендаціях (В. Бехтерев, Г. Волкова, Е. Назайкінський) практика використання музично-ритмічних рухів показує, що застосування їх в корекційній роботі з дітьми з проблемами в розвитку (в формі ритмічних вправ, музичних ігор, танців, хороводів) допомагає здійснювати загальний розвиток дитини, її мовну функцію, довільність діяльності, моторики, формування пластичності та виразності рухів, оволодіння прийомами невербальної комунікації, а також розвиток музичного відчуття.

Вплив мистецтвом слова (бібліотерапія) на дітей, зокрема в галузі казки, розширює межі уяви, завжди викликає інтерес, емоційний відгук, певні переживання. В процесі занять закладається фундамент читацької культури, потреба в спілкуванні з книгою.

Це далеко не повний перелік корекційних можливостей арт-терапії в освітньому процесі дітей дошкільного віку.

Найважливішою подією в житті кожної дитини є дитячі свята, що проходять в рамках програми – це обов'язково яскраве, барвисте театралізоване дійство за участю і дітей, і дорослих.

Мистецькі події в ЗДО вирішують завдання арт-терапевтичної спрямованості якщо репертуар і виконання номерів відповідають можливостям дітей; якщо розроблений єдиний сценарій або план свята і в нього включені різні види художньої діяльності дітей; якщо діти і педагоги в процесі співтворчості готуються до проведення такого заходу; якщо в процесі підготовки і виступу панує емоційно-комфортна атмосфера; якщо

глядачами створюється ситуація доброзичливості і підтримки по відношенню до учасників виступів.

Основні мистецькі події:

- традиційне відкриття програми «Садок зустрічає гостей»;
- музично-ігрове розвага, виставка в середині реалізації програми;
- заключний підсумковий свято, виставка в кінці реалізації програми.

Початок реалізації та впровадження програми відкриває традиційна розвага «Центр зустрічає гостей».

Це мистецька подія, що не вимагає підготовки дітей. Метою початку реалізації програми є знайомство основними вимогами та правилами реалізації програми. Казкові персонажі – Кнопочка з Незнайкою зустрічають дітей і запрошують в подорож по школі: в ігровій формі знайомлять їх зі спортивним залом, зимовим садом, физиокабинет, басейном, бібліотекою, ізостудія. В кінці подорожі діти потрапляють в музичний зал, грають в музичні ігри, дивляться ляльковий театр і отримують частування.

Музично-ігровий розвага «Петрушкіної затії» (3-й тиждень реалізації програми) і заключний свято (день завершення реалізації програми) - це підсумок всієї роботи за початок реалізації та впровадження програми, як дітей, так і дорослих. Підготовка ведеться фахівцями (музичним керівником, педагогом додаткової освіти по зображувальній діяльності) і вихователями, за сприяння логопедів і психологів.

Тематика пов'язана, як правило, з порами року, знаменними датами (День перемоги, день народження Т.Г. Шевченка, Тиждень книги, музики, театру), з календарними святами (Новий рік, День захисту дітей), з українськими традиціями (фольклорне свято, Масляна, традиції українського козацтва).

Процес підготовки до розваг і святкових днів важливіший, ніж сам виступ: він сприяє не тільки розвитку пізнавального інтересу, мобілізації всіх психічних процесів, активізації потенційних можливостей дітей, а й створює

умови для розвитку комунікативно-рефлексивних основ особистості, нових взаємовідносин дітей з дорослими і однолітками.

Саме свято – це загальне піднесення настроїв, хвилювання, незвичайна атмосфера, що створює «ситуацію успіху» для кожної дитини. Заключне свято – це обов'язково театралізована вистава, виконавцями в якому виступають і дорослі і діти. До кожного свята оформляється виставка дитячих робіт, підбирається спеціальний пісенний, танцювальний матеріал, костюми і атрибутика, що відповідають тематиці реалізації програми і можливостям дітей.

Важливою умовою нашого виховного підходу є те, що в творчому процесі беруть участь всі діти без винятку, незалежно від їх здібностей, рівня розвитку та підготовки. Кожна дитина отримує можливість творчої самореалізації: це можуть бути головні ролі, невеликі ролі, що складаються з декількох реплік, сольні або хорові вокальні номери, танцювальні композиції, ансамбль російських народних інструментів, інсценівки, циркове антре, фокуси та ін. Головне – тільки бажання дитини.

Не можна сказати ні про проблему, з якою постійно доводиться стикатися фахівцям ЗДО в своїй роботі – це небажання дітей займатися художньою діяльністю.

Як часто ми чуємо від знову приїхали дітей: «Терпіти не можу музику (або малювання)», «Що там робити», «Я співати (або малювати) все одно не буду». Приходячи на перше заняття, багато хто відмовляється від художньої діяльності. У більшості дітей спостерігаються скутість, напруженість, тривожний погляд. Для дітей старшого дошкільного віку характерні були негативні висловлювання, демонстративна поведінка, формальне виконання запропонованих завдань.

І найскладніше для фахівців – це здивувати, «закохати» і зробити так, щоб дитина повірила в себе і сам захотів діяти. І тут головне – це установка

фахівця на успіх кожної дитини, незалежно від його проблем: «Ти можеш все, просто ти про це ще не знаєш».

В першу чергу потрібно позначити для дитини цікаву і емоційно значиму мета, особисту перспективу. Дітям потрібно чітко пояснити, що в їхній творчості немає «правильного» і «неправильного», що створення образів – це лише спосіб передачі своїх думок і почуттів інших людей. Дітям потрібно відчувати себе в безпеці, знати, що їх не будуть лаяти, оцінювати негативно.

Для дитини важлива кожна дрібниця: підкріплення поглядом, жестом, кивком голови. Похвала педагога навіть за незначний успіх окрилює – з'являється бажання «перевернути гори», готовність удосконалювати якість свого виконання. А зауваження педагога перестають сприйматися як особиста образа, а лише як підказка - як зробити краще. Через деякий час діти забувають про своїх колишніх невдачах, невпевненості, з жадібністю вбирають нові знання, враження. І повірте на слово, до кінця реалізації програми всі діти (природно, в силу своїх можливостей) стають і співаками, і художниками, і танцюристами, і артистами. Головне, що велика частина дітей із задоволенням бере участь у виставках, виходить на сцену, перестає боятися публічних виступів. На заключному театралізованій виставі, на якому збираються батьки і всі педагоги ЗДО, діти демонструють все, чому навчилися за початок реалізації та впровадження програми.

Для того, щоб виявити ефективність реалізації програми ЗДО, регулярно необхідно проводити діагностичні дослідження, які підтверджують, що організація художньої діяльності методами педагогічної арт-терапії викликає у дітей особливий інтерес, що дозволяє подолати складності самого досліджуваного явища, а також специфічні проблеми дітей, такі як тривожність, невпевненість, порушення поведінки і комунікації, сором'язливість.

Отже, організація художнього виховного простору методом арт-терапії незмінно приносить позитивний результат. Радісно спостерігати, як у дітей (тих самих, які сидять в школі на святі в глядачах: тих, хто не співає – бо не вміє, не танцює тому, що ніколи не танцював, не малює тому, що не виходить) загоряються очі, як вони просять ще і ще раз повторити пісеньку або танець, не дають можливості щось пропустити на занятті, ловлять за руку в коридорі з питаннями: «Коли ви нас візьмете на репетицію?», «А у нас сьогодні буде музика?».

У рамках здійснення соціально-педагогічної арт-терапевтичної програми «Арт-гармонія», нами було вирішено провести наступні види робіт [6]:

Стежили за проявом суб'єктивних симптомів зниження зору;

Провели заняття з розвитку зорового сприйняття під час розминок. Займаючись в групі, в парі або навіть поодиноці, ми наприклад, використовували такі прийоми:

1) «Назви!»: Вихователь – дитині пропонував назвати:

- п'ять об'єктів, які більше / менше автомобіля: блюдця, холодильника, власного пальця;

- п'ять об'єктів червоного (синього, зеленого, жовтого, строкатого) кольору;

- всі предмети в кімнаті, які мають в собі коло: прямокутник,

- трикутник.

Далі – ми почали з п'яти об'єктів і нарощували поступово.

Насправді це перший етап або розминка, яка хороша і сама по собі, а той, хто впорався, ще й приз отримував.

2) «Уяви!»: Подання уявних образів - картинок, наприклад, уявляючи, як виглядають:

- п'ять улюблених іграшок: страв, ягід, овочів, книг, дисків, блуз - майок;

- п'ять слів, початківців на букву «А», або будь-яку іншу;
- п'ять різних: сортів квітів, дерев, лікарських трав, домашніх тварин;
- п'ять побутових приладів: марок автомобілів, предметів меблів.

На подібні таких прикладів можна самим батькам або педагогам придумати справи для розвитку рівня сприйняття.

Також ми попросили згадати і детально уявити побачені раніше предмети, інтер'єри. Ми постаралися домогтися чіткої і повністю достовірною картинки.

З метою розвитку візуального сприйняття, зіграли в гру «Скажи, що змінилося». Суть її в тому, що всі діти виходять з кімнати, а вихователь змінює якусь деталь - переставляє вазу, змінює місцями картини.

Виграє той, хто перший виявить зміну.

Також можна використовувати заняття з ліплення для поліпшення сприйняття скульптури. Так як саме в процесі такої діяльності можна домогтися найвищого розуміння устрою будь-якої скульптури.

Тому спочатку доцільно запропонувати дітям покатати готову кульку. Вихователю бажано зробити це дію разом з руками малюка. Діти ще раз чуттєво сприймають форму, вправляються в колоподібних рухах, які потім їм легше буде відтворити (Ленів, 2010).

Підбираючи предмети для зображення, потрібно виходити із загальних дидактичних принципів і особливостей віку. Предмет, по-перше, повинен бути добре знайомий дітям – на знайомому предметі легше уточнити уявлення дітей. По-друге, предмет повинен викликати у дитини позитивне емоційне ставлення, бути цікавим для нього. І, нарешті, по-третє, предмет повинен бути простий за формою і будовою, складатися з невеликого числа частин (не більше двох). З огляду на це, можна підібрати для зображення та інші прості предмети, в основі яких лежать геометричні форми – циліндр, диск, куля.

Таким чином, при навчанні дітей зображенню предметів все визначає правильна організація процесу сприйняття предмета, який діти потім будуть ліпити, отримання ними точного уявлення про предмет, про його основних частинах (Задесенець, 2008).

Провідним методом навчання формотворчим рухам повинен бути показ, супроводжуваний простим, точним поясненням дій. Образне слово підсилює ефективність показу, створює можливість в подальшому перейти до словесним інструкцій. Слово як метод керівництва обов'язково застосовується і при організації сприйняття предмета: слово допомагає фіксувати увагу дітей на тих якостях, які в подальшому вони повинні зобразити.

Відчуваючи постійну підтримку педагогів, діти стають впевненими, вільними, починають проявляти самостійність і ініціативу, творчість, в ситуації вибору вчаться приймати відповідальні рішення, починають бачити і адекватно оцінювати не тільки чужі, а й свої переваги і недоліки, отримують задоволення від спілкування і взаємодії в спільної художньої діяльності. Одним словом, висловлюючись «арт-терапевтичною мовою», встають на шлях любові до себе.

3.3. Аналіз ефективності впровадженої експериментальної програми «Арт-гармонія»

Для проведення контрольного експерименту, ми знову використовували методики: «Вивчення сприйняття картини» (автор: Г. Урунтаєва, Ю. Афонькіна, 1988) та «Виріж фігурку» (автор Р.С. Немов, 1986).

Дані, отримані на контрольному експерименті, представлені нижче.

Таблиця 3.5

Дані за методикою «Вивчення сприйняття скульптури»

Кількість дітей	Рівень сприйняття скульптури		
	низький	середній	високий
60	9	35	16
100%	15%	58%	27%

Як бачимо з отриманих даних, та представлених у таблиці, можемо констатувати, що на низькому рівні перебувають 15% дітей, а на високому – 27 %.

Більшість дітей (58%) перебувають на середньому рівні сприйняття.

Таблиця 3.6

Рівень розвитку сприйняття по другій методиці

Кількість опитуваних	Рівень розвитку				
	Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
60	1	8	35	10	6
100%	2%	13%	58%	17%	10%

З приведених у таблиці 3.6. даних, бачимо, що на високому та дуже високому рівні перебувають 17% та 10% дітей відповідно. Більшість дітей (58%) перебувають на середньому рівні.

Для наочності порівняння отриманих результатів на констатуючому і контрольному експерименті, представимо ці дані у вигляді гістограм.

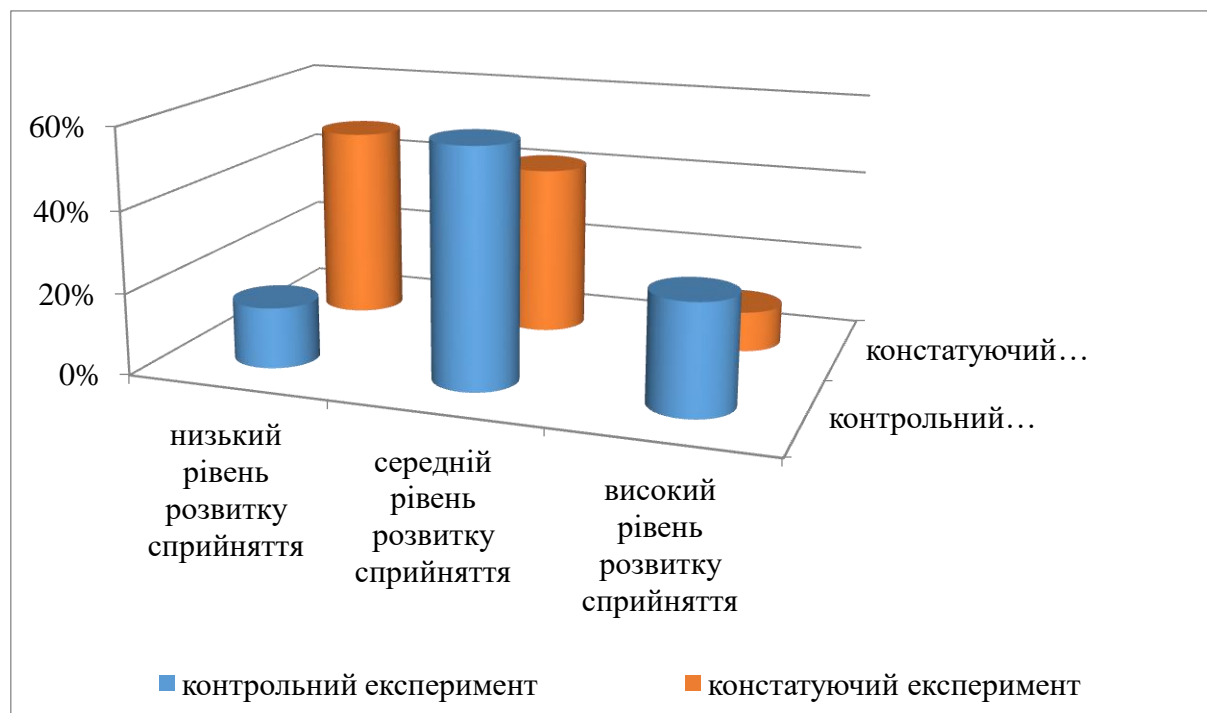

Рис. 3.1. Дані отримані на констатуючому і контрольному експерименті за методикою «Вивчення сприйняття скульптури»

Дані отримані при застосуванні методики «Виріж фігурку» на констатуючому і контрольному експерименті представлені на рисунку 3.2.

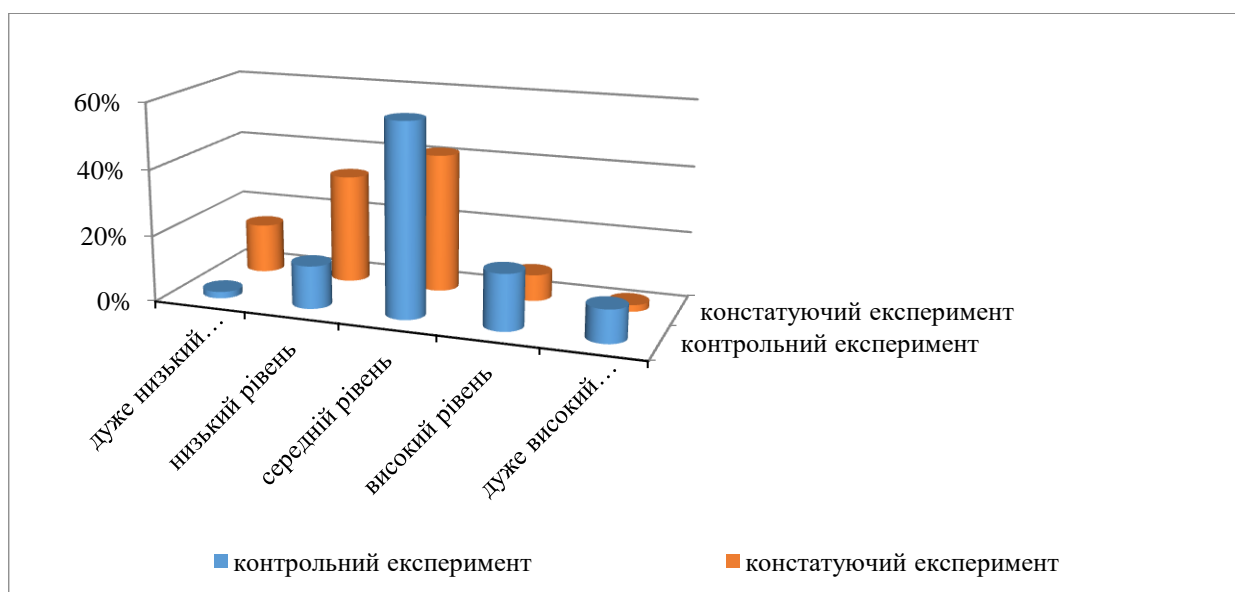

Рис. 3.2. Дані отримані при проведенні методики «Виріж фігурку» на констатуючому і контрольному експерименті

Усе вище зазначене надає нам можливості стверджувати, що при застосуванні методів і занять по поліпшенню сприйняття дітьми дошкільного віку скульптур, ми суттєво підвищили їх рівень сприйняття, і якщо на констатуючому експерименті більшість дітей мали низький і середній рівень сприйняття, то на контрольному експерименті, більша кількість дошкільнят виявилися в групах з середнім і високим рівнем сприйняття. Це говорить про те, що якщо проводити з дітьми регулярні заняття по підвищенню рівня сприйняття і по збагаченню їх духовного світу, то можна домогтися значних поліпшень не тільки в межах естетичного виховання особистості дитини, а й розширенню кругозору дітей, а також їх розвитку в культурному і пізнавальному плані, тобто соціальному розвитку. А отже проведена нами експериментальна програма з арт-терапії має успіх та є ефективною.

Таким чином, можемо стверджувати, що підтверджується висунута нами гіпотеза, а саме використання технологій соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності в контексті підтримки впровадження арт-терапії дають можливість створити сприятливі та позитивні умови для розвитку дітей дошкільного віку

Висновки до 3 розділу

У третьому розділі дослідження нами була проведена діагностика емоційної сфери дошкільників застосовуючи програму арт-терапевтичної спрямованості (Програма «Арт-гармонія» розроблена з урахуванням наукових досліджень в області арт-терапії, концепції розвитку, особистого досвіду фахівців, таких, як-от: О. Сорока, І. Пятницька-Позднякова, Т. Ростік, А. Богуш). Експериментальне дослідження було проведено на базі закладу дошкільної освіти (ЗДО) «Дельфінятко» м. Ізмаїла з дітьми віком від 6 років у кількості 60 осіб. У дослідженні були задіяні дошкільники, вихователі та батьки. Використані методики: «Вивчення сприйняття картини» (автор: Г. Урунтаєва, Ю. Афонькина, 1988) та «Виріж фігурку» (автор Р.С. Немов, 1986).

За даними, отриманими при проведенні експерименту, можемо зробити висновок: рівень розвитку наочно-дієвого мислення дітей дошкільного віку також перебуває на середньому та низькому рівні. Все це вказує на те, що необхідно провести соціально-педагогічну роботу з підвищення рівня розвитку сприйняття та емоційного ставлення до об'єктів культури та мистецтва у дітей дошкільного віку.

На другому етапі експериментального дослідження нами була запропонована, описана та впроваджена експериментальна програми по арт-терапії «Арт-гармонія» як засобу корекції емоційної сфери у дітей дошкільного віку. Після впровадження експериментальної програми нами було вирішено провести повторне експериментальне дослідження, з метою визначення рівня емоційної сфери дітей дошкільного віку.

Після повторної діагностики, отримали наступні результати: при застосуванні методів і занять по поліпшенню сприйняття дітьми дошкільного віку скульптур, ми суттєво підвищили їх рівень сприйняття, і якщо на констатуючому експерименті більшість дітей мали низький і середній рівень

сприйняття, то на контрольному експерименті, більша кількість дошкільнят виявилися в групах з середнім і високим рівнем сприйняття. Це говорить про те, що якщо проводити з дітьми регулярні заняття по підвищенню рівня сприйняття і по збагаченню їх духовного світу, то можна домогтися значних поліпшень не тільки в межах естетичного виховання особистості дитини, а й розширенню кругозору дітей, а також їх розвитку в культурному і пізнавальному плані. В результаті дослідно-експериментальної роботи підтверджена включна роль арт-терапії у процесі соціального розвитку дітей дошкільного віку.

Отже, розроблений експериментальний підхід виявився результативним з огляду на встановлену позитивну динаміку рівнів соціального розвитку дітей дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В даній роботі був здійснений теоретичний аналіз дошкільного середовища та його соціально – педагогічні засади застосування арт-терапії, а також її практичне значення.

Виходячи з поставлених завдань, теоретичне та практичне осмислення проблеми дозволило зробити низку висновків:

1. Визначено змістовне наповнення різновидів арт-терапевтичних технологій та виділено, що види арт-терапії дозволяють дітям розкріпачити уяву, опанувати цінностями культури і виробити певні навички спілкування і взаємодії в середовищі дорослих і однолітків. За допомогою казкотерапії можна надати допомогу дітям з психологічними і особистісними проблемами (агресивним, невпевненим, сором'язливим, з проблемами прийняття своїх почуттів, а також з різного роду психосоматичними захворюваннями).

2. Розкрито особливості соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу у дошкільних установах, визначено, що запропонований теоретичний матеріал, що розкриває психотерапевтичний і психосоматичний вплив арт-терапії на дитину може бути використаний як теоретична база для побудови системи роботи в дошкільних загальноосвітніх установах: для найбільш ефективною корекції емоційного стану дітей на заняттях необхідно використовувати різні види арт-терапії (музикотерапію, терапії за допомогою образотворчого мистецтва, казкотерапія, кінезотерапію) й їх інтеграцію; надаючи можливість дітям якомога більше спілкуватися з музикою, казкою, образотворчим мистецтвом стимулювати розвиток емоційної чуйності дитини; використовуючи різні види арт-терапії, не обмежуючись будь-яким одним з них, накопичувати художньо-творчий досвід спілкування дітей з різними видами мистецтва; створювати умови для того, щоб кожна дитина змогла відчути радість творчості і впевненість в тому, що він здатний досягнути сенс твору, зрозуміти зміст і його естетичну красу.

3. Визначено ефективність соціально-педагогічних умов дітей дошкільного віку щодо використання арт-терапії у соціальному розвитку, а саме те, що арт-терапія – це лікувальний вплив, яке завдяки використанню матеріалів і продуктів мистецтва, що розуміються як допоміжні засоби терапевтичного процесу, є видом психічної допомоги і підтримки для вирішення шляхом цілеспрямованого аналізу особистих проблем людини, що надає підтримку на шляху до досягнення почуття безпеки і може дозволити задовольнити його потреби. Одночасно арт-терапевтичні техніки можуть допомогти істотно впливати на зміну самопочуття, ставлення дитини і на способи сприйняття себе та інших людей.

4. Вивчено аналіз зарубіжного досвіду впровадження арт-терапії у дошкільних освітніх закладах, можемо стверджувати, що сучасна арттерапія дозволяє використовувати нові види творчості і самовираження. Зараз популярні також бібліотерапія, драматерапія, танцювальна терапія, казкотерапія, відео- і аудіотерапія, маскотерапія, пісочна терапія і багато іншого. Кількість видів арт-терапії стає дедалі більше. Методика арт-терапії сприяє адаптації в колективі, встановлення дружніх і доброзичливих контактів, зняття психоемоційного напруження, корекції індивідуальних особливостей і якостей особистості.

5. Розроблено та перевірено експериментальну програму по арт-терапії «Арт-гармонія» як засобу корекції емоційної сфери у дітей дошкільного віку. За даними, отриманими при проведенні експерименту, можемо зробити висновок: рівень розвитку наочно-дієвого мислення дітей дошкільного віку також перебуває на середньому та низькому рівні. Все це вказує на те, що необхідно провести соціально-педагогічну роботу з підвищення рівня розвитку сприйняття та емоційного ставлення до об'єктів культури та мистецтва у дітей дошкільного віку.

6. Проведено аналіз ефективності впровадженої програми, в результаті дослідно-експериментальної роботи підтверджена включна роль арт-терапії у

процесі соціального розвитку дітей дошкільного віку. Після впровадження експериментальної програми нами було вирішено провести повторне експериментальне дослідження, з метою визначення рівня емоційної сфери дітей дошкільного віку

У третьому розділі дослідження нами була проведена діагностика емоційної сфери дошкільників застосовуючи програму арт-терапевтичної спрямованості (Програма «Арт-гармонія» розроблена з урахуванням наукових досліджень в області арт-терапії, концепції розвитку, особистого досвіду фахівців, таких, як-от: О. Сорока, І. Пятницька-Позднякова, Т. Ростік, А. Богуш). Експериментальне дослідження було проведено на базі закладу дошкільної освіти (ЗДО) «Дельфінятко» м. Ізмаїла з дітьми віком від 6 років у кількості 60 осіб. У дослідженні були задіяні дошкільники, вихователі та батьки. Використані методики: «Вивчення сприйняття картини» (автор: Г. Урунтаєва, Ю. Афонькіна, 1988) та «Виріж фігурку» (автор Р.С. Немов, 1986).

Після повторної діагностики, отримали наступні результати: при застосуванні методів і занять по поліпшенню сприйняття дітьми дошкільного віку скульптур, ми суттєво підвищили їх рівень сприйняття, і якщо на констатуючому експерименті більшість дітей мали низький і середній рівень сприйняття, то на контрольному експерименті, більша кількість дошкільнят виявилися в групах з середнім і високим рівнем сприйняття. Це говорить про те, що якщо проводити з дітьми регулярні заняття по підвищенню рівня сприйняття і по збагаченню їх духовного світу, то можна домогтися значних поліпшень не тільки в межах естетичного виховання особистості дитини, а й розширенню кругозору дітей, а також їх розвитку в культурному і пізнавальному плані.

В цілому сформульовані на початку нашої роботи завдання реалізовані, мета досягнута, гіпотеза підтверджена. Отже, розроблений

експериментальний підхід виявився результативним з огляду на встановлену позитивну динаміку рівнів соціального розвитку дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексєенко, Т., ред., 2009. *Соціально педагогіка: словник-довідник*. Вінниця: Планер.
- Бабій, І., 2014. *Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс*. Умань, Алмі.
- Безпалько, О., 2003. *Соціально педагогіка в схемах і таблицях* навч. посіб. Київ: Логос.
- Бетина, А., 2014 *Особенности социального развития дошкольников в организованном игровом пространстве* Автореф. дис. канд. психол. наук А. О. Бетина.
- Беленька, Г., 2015. *Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку ДНЗ: монографія*. Харків: Друкарня «Мадрид».
- Богданова, І., 2008. *Соціально педагогіка* навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Знання.
- Богущ, А., 2006. *Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія*. А.М. Богущ, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко; Наук. ред. А.М. Богущ; За заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер.
- Борисова, О., 2009. *Формирование социальной компетентности детей дошкольного возраста* Автореф. дис. кандидат психологічних наук О. Ф. Борисова Челябинск.
- Вознесенская, Е., 2006. *Инициационная арт-терапия как отклик на потребности современного клиента. Простір арт-терапії : Разом з вами : збірник наукових статей*. К. : Міленіум.
- Вознесенська, О., Використання мандали в медіаосвітніх заняттях. *Простір арт-терапії : Збірник наукових статей*. К., 2015. Вип. 1. С. 22-30.

- Вознесенська, О., Особливості арт-терапії як методу. *Психолог.* 2005. №10. С.5–8.
- Гундертайло, Ю., Арт-терапія в роботі з міфами. *Простір арт-терапії : Разом з вами : збірник наукових статей.* за наук. ред. А. П. Чуприкова, О. А. Браусенка-Кузнєцова, О. Л. Вознесенської. К. : Міленіум, 2006.
- Денисенко, Н., 2005. Розвивально-реабілітаційне середовище в дитсадку. *Дошкільне виховання.* К., №6. С. 13–14.
- Дичківська, І., 2009. Соціально-педагогічна компетентність: інноваційні підходи. *Дошкільне виховання.* № 7. С. 10–14.
- Доренський, В., 2009. Мистецтво як феномен людинотворення. *Філософська думка.* № 6. С. 61–78.
- Євтух, М., 2003. *Соціальна педагогіка: підруч. для студ. вищ. навч. Закл.* М.Б. Євтух; О.П. Сердюк; Міжрегіональна академія управління персоналом; відп. ред. М.В. Дроздецька К.: МАУП.
- Задесенець, М., 2018. *Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості.* К. : Вища школа.
- Закон України «Про дошкільну освіту». *Дошкільне виховання: бібліотечка журналу.* 2001. К. : Редакція журналу «Дошкільне виховання».
- Зверєва, І., ред., 2004. *Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник.* За редакцією: І.Д. Зверєвої. К.: ЦНЛ.
- Ілляшенко, Т., 2019. Хто вони – ті, що не встигають? *Початкова школа.* № 3. С. 25–29.
- Ільченко, І., 2013. *Арт-терапія: навчальний посібник для студентів.* Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві».
- Каган, М., 2005. *Філософія культури: Становлення и развитие: Учеб. Пособие.* Под ред. Кагана М. С.; Санкт-Петербург. гос. ун-т. Изд-во Санкт-Петербург. Петербург. Ун-та.
- Калшед, Д., 2001. *Внутренний мир травмы. Архетипические защиты личностного духа.* М. : Академический Проект.

- Капська, А., 2003. *Соціальна педагогіка: Підручник*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Капська, А., 2006. *Соціальна педагогіка: Підручник*. К.: Центр навчальної літератури.
- Кондрицька, О., 2009. *Формування у студентів педагогічних університетів цінностей особистісно-орієнтовної моделі виховання засобами артпедагогіки* : автореф. дис. канд. пед. наук. : спец. : 13.00.07. «Теорія і методика виховання». Ізмаїл.
- Кононко, О., 2008. «Я у світі». Базова програма розвитку дитини дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. К., №14. С. 18–19
- Куненко, Л., 1999. *Корекційна спрямованість музично-естетичної діяльності сліпих молодших школярів у позаурочний час* : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03. К.
- Лебедева, Л., 2003. *Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя*: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 «общая педагогика, история педагогики и образования». М.: РГБ.
- Лебедева, Л., 2000. *Педагогические основы арт-терапии*. Спб.: ЛОИРО.
- Ленів, З., 2010. *Корекціє порушень усного мовленнє у дітей старшого дошкільного віку засобами арт-терапії* : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03. К.
- Ликова, І., 2007. *Програма художнього виховання, навчання і розвитку дітей 2-6 років «Кольорові долоньки»*. Х. : «Ранок».
- Лисенкова, І., 2012. *Арт-терапіє як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку* : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / І. П. Лисенкова. Миколаїв.
- Макарова, Е., 2006. *Преодолеть страх, или искусствотерапия* [Текст]. М.: Школа-Пресс.

- Малишевська, І., 2010. *Методика використання природотерапевтичних засобів у професійній підготовці майбутнього вчителя : методичні рекомендації*. Умань : Алмі.
- Медведєва, М., 2001. *Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании : учеб. пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений*. М. : Издательский центр «Академиє».
- Мірошніченко, Т., 2012. Запровадження арттерапії в освітньовиховний простір початкової школи: історикометодичний аспект. *Педагогічні науки*. № 3 (56). С. 26-30.
- Міхеєнко, О., 2010. *Валеологія: основи індивідуального здоров'я людини*. Суми: Університетська книга.
- Омельченко, І., 2011. *Вступ до спеціальності: Логопедія*. Кременчук : Християнська Зоря.
- П'ятницька-Позднякова, І., 2009. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва. *Педагогіка: Наукові праці*. Випуск 95. Том 108. С. 36-42
- Пальчевський, С., 2005. *Соціальна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл.* К.: Кондор.
- Підлипишина, Л., ред., 2009. *Основи арт-терапії*. К.: Марич.
- Погосова, Н., 2002. *Цветовой игротренинг*. СПб. : Речь.
- Про здійснення соціально-педагогічного патронату : лист Міністерства освіти і науки України від 17.12.2008р. № 1/9–811 2009. *Дошкільне виховання*. № 2. С. 3–5.
- Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору*: Доступно з: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>. [дата звернення 22 листопада 2019]
- Рогальська, І., 2008. *Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід*. Монографія. К.: Міленіум.
- Роджерс, К., 2001. *Становление личности. Взгляд на психотерапию*. М.: Изд-во ЭКСИМО-Пресс.

- Росік, Т., 2007. Використання технік арт-терапії в соціальній роботі. *Соціальний працівник*. № 16. С.1-31
- Сизова, А., 2005. Арттерапия как направление психолого-педагогической помощи детям с проблемами в развитии. *Коррекционная педагогика*. № 3 (9). С. 76-80.
- Синьова, Є., 2015. *Актуальні питання соціальної адаптації осіб з глибокими порушеннями зору. Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції*. Збірник теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. Упорядники І. Д. Зверєва К.: А.Л.Д.
- Скнар, О., 2012. Арт-техніка «колаж»: діагностичний і терапевтичний потенціал. *Простір арт-терапії: Спадок десятиліття* : Збірник наукових статей.
- Сорока, О., ред. 2008. *Арт-терапія в соціальній сфері: Курс лекцій* Тернопіль: ТДПУ, 2008.
- Сухомлинський, В., 2007. Вибрані твори в 5 т. Т. 3. К. : Вищ. Школа.
- Філь, О., 2010. *Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання казкотерапії у професійній діяльності* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Філь. Запоріжжє.
- Хрисанова, Е., 2003. Артпедагогика в системе современного воспитания. Е.Хрисанова, Н.Сергеева . *Народное образование*. № 7. С.137-143
- Шахрай, В., 2006. *Технології соціальної роботи*. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури.
- Швайка, Л., ред., 2017. *Методична робота в ДНЗ*. Х. Вид. група «Основа».
- Gernier, M., 2003. *Puppetry as an Art Therapy Technique with Emotionally Disturbed Children: A Thesis Presented to The Faculty of the Graduate School Hahnemann University* : In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree master of Creative Arts in Therapy, Vircinia, 183 p.
- Morrison, A., 2013. *Understanding Children's Preferences in Art Making: Implications for Art Therapy* : A dissertation : In partial fulfillment of the

requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Lesley University, 179 p.

Ramirez, K., 2013. *Art Therapy for Enhancing Academic Experience of Male High School Freshmen* : A Dissertation Submitted by Kelvin Ramirez : In partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Lesley University, 149 p.

Tipple, R., 2011. *Looking for a Subject – Art Therapy and Assessment in Autism* : Art Psychotherapy Unit Goldsmiths College University of London : PhD submission. University of London, 387 p.